

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ” –
БЛАГОЕВГРАД**

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ”

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор” по Педагогическа и възрастова психология

**ВЛИЯНИЕ НА КУЛТУРАТА ВЪРХУ НАГЛАСАТА КЪМ
ЖИВОТА НА СТАРИТЕ ХОРА: СРАВНИТЕЛНО
ИЗСЛЕДВАНЕ МЕЖДУ ГЪРЦИЯ И БЪЛГАРИЯ**

Докторант: **КОНСТАНТИНА ДИМИТРИОС ГАДЗИОРА**

Научен ръководител: **проф. д-р Иванка Асенова**

Благоевград, 2023

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за защита от катедра „Психология” при Философски факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски”.

Дисертацията съдържа 160 страници съдържателно обособени в увод, три глави, обобщение, изводи, приноси, библиография и приложения. Библиографията съдържа 165 заглавия на латиница. Разработката е онагледена с 48 таблици.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 16.06.2023г. от 13.30 часа в зала 210А на УК1 на ЮЗУ „Неофит Рилски” на открито заседание на Научното жури.

ВЪВЕДЕНИЕ

Световното население във високо развитите страни, и особено в европейските страни, застарява бързо и дялът на възрастните хора прогресивно нараства. По данни на СЗО през 2020 г. броят на хората на възраст над 60 години вече надвишава броя на децата под 5 години, а прогнозата е, че до 2030 г. всеки шести ще бъде над 60-годишна възраст (WHO, 2022 г.) .

Осъзнаването на тези социални процеси и техните последици мотивира изследователите към задълбочено изследване на психологията на възрастните хора.

ГЛАВА I. ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТ

1. Старост и стареене

Геронтологията е мултидисциплинарна научна област, която цели изучаването на всички аспекти на старостта, стареенето и старите хора (Harris, 1988; Paltasingh, 2015). Най-общо, предметът на геронтопсихологията може да се определи като изследване на промените в структурата и функциите на мозъка, които настъпват в процеса на стареене, и свързаните с това промени в когнитивния, личностния и социалния статус и функциониране на възрастните хора, както и на това, как възрастните се справят с всички тези предизвикателства, за да имат висококачествен и удовлетворяващ живот и да изпитат психическо благополучие (Martin, Theill, & Schumacher, 2013).

Биологичните теории концептуализират стареенето като съвкупност от процеси, протичащи в човешкия организъм на молекулярно, клетъчно и системно ниво, без да си противоречат или взаимно да се изключват, напротив, те могат да се комбинират и допълват в опит да осигурят по-пълно и подробно обяснение и описание на процесите на стареене (Hayflick, 1996). Класическите психологични теории включват теорията на Маслоу за човешките потребности, индивидуалистичната

теория на Юнг и теорията на Ериксън за психосоциалното развитие (Lange & Grossman, 2010).

Социологическите теории поставят акцент върху промените в социалните роли и междуличностните отношения на старите хора и предизвикателствата, които те отправят към социалното им приспособяване. Докато ранните социологически теории се основават предимно на изследвания, обхващащи възрастни хора, живеещи в институции, което води до доста сериозно изкривяване на изводите за действителното състояние на изследваните явления и процеси, по-съвременните теории се основават на различни извадки, по-точно представляващи многообразието на възрастното население (Lueckenotte, 2000).

Pathath (2017) описва четири типа стареене: първият е биологичното стареене; вторият тип е психологичното стареене, което е свързано със способността за успешно адаптиране към промените, настъпващи в неговия организъм и психика в сравнение със средното за генералната популация; третият тип е функционалното стареене, което има много общо с психологичното стареене, и се отнася до способностите на субекта за социално функциониране; четвъртият тип е социалното стареене, което е свързано със социалните умения и способности на субекта за качествена реализация на социалните роли (Pathath, 2017:16).

2. Култура и културни различия в перцепцията и нагласата на възрастните хора към остаряването

Löckenhoff et al. (2009) правят преглед на изследванията върху междукултурните различия във възприятията за остаряването и техните детерминанти посочвайки, че по-ранните проучвания поставят акцент върху изследването на социално-икономическите фактори като детерминанти на междукултурните различия в нагласите към остаряването и възрастните хора, и установяват, че икономически и индустриално развитите страни имат по-негативно отношение

към застаряването и възрастните хора в сравнение със страните с по-ниско икономическо и индустриално развитие.

Що се отнася до межкултурните различия във възприятията и нагласата към остаряването и старостта, в преглед на по-рано проведените проучвания по този проблем, Löckenhoff et al. (2009: 944) посочват, че те са били фокусирани основно върху търсенето на ефектите от межкултурните различия в ценностите и вярванията, и са провеждани най-вече с източни и западни страни, като резултатите им са подчертано некосистентни: някои проучвания откриват по-положителни нагласи към остаряването и по-възрастните хора сред азиатските народи, други откриват по-положителни нагласи към остаряването и по-възрастните хора сред западните народи, а трети не успяват да намерят значими разлики между тези култури.

Резултатите от проучванията показват, че стареенето се възприема много по-положително в източните култури, отколкото в западните култури, което се обяснява с влиянието на будистките и конфуцианските философии върху концепциите и възприятията на източните народи за стареенето и старите хора (Karasawa et al., 2011). Например в Япония старостта се възприема като много ценен период от човешкия живот, характеризиращ се с духовна зрялост и мъдрост. Освен това традиционната конфуцианска ценност на синовната чест гарантира, че младите уважават и се грижат за възрастните (Hwang, 1999).

3. Нагласи – определение, генезис, характеристики, функции

Нагласата е понятие, което идва от латинската дума *aptus* и означава готовност за действие. Този термин е използван за първи път от Спенсър през 1862 г. (Fishman et al., 2021). Най-общо нагласата може да се определи като начинът, по който индивидът възприема живота, гледа на събитията от живота, на другите хора и техния живот или поведение, както и начинът,

по който реагира на събития, ситуации, хора, включително и на себе си. Нагласата на индивида се създава от собствените мисли и модели на мислене (Ajzen, 2001).

Най-съвременните модели за обяснение на нагласите са т. нар. многокомпонентни модели на нагласите. Тези модели споделят разбирането за множествената природа на нагласите и постулират, че оценките зависят както от когнитивни процеси, така и от афективни процеси (van der Pligt et al., 1998). Нагласите се различават по своята валентност и могат да бъдат отрицателни, положителни или неутрални.

Друга характеристика на нагласите е тяхната сила. Изследванията показват, че колкото по-силни са нагласите, толкова по-стабилни са те и съответно по-малко се влияят от контекста (Lavine et al., 1998). Нагласите са стабилни във времето, трудно се променят под въздействие на влияние, убеждаване или аргументи, и могат да бъдат добри предиктори за редица поведенчески реакции (Ajzen, 2001).

Друга характеристика на нагласите е тяхната амбивалентност, която се отнася до едновременното съществуване на две противоположни тенденции на отношение и преценка на индивида към целта на нагласата (Ajzen, 2001).

Продължителността и силата на въздействие са друга характеристика на нагласата. Някои нагласи се характеризират със забележителна трайност, докато други са мимолетни; съответно някои нагласи могат да имат силно въздействие върху мислите и поведението на човека, а други нямат този ефект.

По отношение на функциите на нагласите и тяхната роля както в развитието на самите нагласи, така и в резултатите от тяхното съществуване, Briñol, Petty, Stavraki (2019) обобщават публикуваните материали и описват основните функции на нагласите, а именно ценностно-експресивната функция, функция на знанието, его-защитна, социално-адаптивна и утилитарна функция.

Има предположение, макар и слабо емпирично подкрепено, че нагласите имат силата да модулират решенията и паметта чрез влиянието си върху възприемането и анализа на информацията. Разбира се, отклонетието е по посока на конформизъм с нагласите на субекта (Eagly et al., 1999).

4. Психично благополучие – теоретична концептуализация

Благополучието е многостранна концепция, която се отнася до най-добрите субективни усещания и функциониране в живота на човека (Ryan & Deci, 2000). Благополучието не е липса на неразположение, тъй като връзката между болестта и отрицателните ефекти и съответно благосъстоянието и положителните ефекти не е реципрочна.

Има два основни подхода при оценката на субективното благополучие, а именно хедоничен и евдемоничен (Delle Fave et al., 2010). Доминиращата перспектива е хедонистичната. Според този подход, благополучието е тясно свързано с преживяването на удоволствие и изпълнението на желанията на индивида, както и с липсата на болка и физическо и психическо страдание. С напредването на възрастта се появяват различия в това, което хората преследват, какво искат да постигнат, като по-младите възрастни са по-заинтересовани от нови и актуализирани знания и от увеличаване на преживяванията, а по-възрастните са по-заинтересовани от достигането на по-дълбоко и по-трогателно разбиране на неща от живота (Ryff, 1989).

По отношение на вариациите в компонентите на благополучието е установено, че най-възрастните хора се самовъзприемат по най-слабо позитивен начин, в смисъл на личностно израстване, възрастните на средна възраст се възприемат като най-автономни в сравнение с другите групи, докато най-младите възрастни възприемат себе си като притежаващи най-малко способности в сравнение с другите две по-възрастни групи възрастни (Ryff, 1991). Нещо повече, с напредването на възрастта, разликата между идеалното

себевъзприятие и действителното себевъзприятие, отразена в самооценения статус, намалява. Въпреки това, въз основа на мета-анализи Pinguart (1997) заключава, че старостта не е свързана със значима отрицателна промяна в психологическото благополучие.

Открити са много фактори, които биха могли да повлияят на възприемането и преживяването на субективно. Семейството се очертава като един от най-значимите предиктори (Myers, 2000). Изследователите обаче обикновено се фокусират върху семейното положение, а не върху семейството, тъй като децата вече не живеят с родителите си. Образователното ниво също е свързано с възприеманото ниво на благополучие в старческа възраст, като възрастните с висше образование чувстват по-високо ниво на благополучие (Paralikas et al., 2021).

Полът е друга характеристика, която е фактор с диференцирани ефекти върху субективното благополучие в старческа възраст, като възрастните жени демонстрират по-ниско благосъстояние от възрастните мъже, особено тези, които живеят сами (Pinguart & Sørensen, 2001). Установено е, че особено при възрастните хора, обективното физическо здраве е много слабо свързано със субективното благосъстояние (Okun & George, 1984). Освен това, има емпирични доказателства, че ниското субективно благополучие е свързано с ниски доходи, липса на физическа активност, много заболявания, емоционални проблеми като депресия и тревожност, както и лош сън (Lukaschek et al., 2017). Животът в селските райони, в сравнение с градските региони също се очертава като фактор, свързан с по-висок риск от ниско ниво на психично здраве, най-вече с по-висока честота на депресивни симптоми (Dan et al., 2012; Paralikas et al., 2021).

Въз основа на преглед на литературата по проблема, Tov & Diener (2009) заключават, че някои аспекти на субективното благополучие и техните детерминанти са общи за всички

култури, но други негови аспекти са уникални за всяка култура и следователно – несравними между различните култури.

По отношение на факторите, които предсказват субективното благополучие, абсолютно оскъдните данни за възрастните гърци потвърждават важната роля на семейството и културата (Efkides, Kalaitzidou & Chankin, 2003).

Наскоро, с цел да проучи състоянието на физическото и психично здраве на гръцките възрастни хора и тяхната зависимост от някои социално-демографски характеристики, Paralikas et al. (2021) установяват, че възрастните гъркини, които живеят в селски райони и без партньор, показват най-висока честота на депресивни симптоми и по-ниско психично здраве.

По отношение на българското възрастно население резултатите също са оскъдни. Petrov & Coleman (2019) провели лонгитюдно проучване с цел да изследват и сравнят себевъзприятията на една и съща извадка от български селяни над 70-годишна възраст за тяхното психично здраве в два различни исторически периода, както и динамиката на тези възприятия през изследвания период и установили значимо увеличаване на честотата на депресия от първото към второто оценяване, увеличаване на личната неудовлетвореност и намаляване на самооценката. При втората оценка, проведена в периода 2007-2008 г., изследователите открили депресия при половината българска извадка – наистина необичайно висока честота.

5. Цел в живота – теоретична концептуализация

Целта в живота е определяща характеристика на психичното здраве и субективното благополучие, отнася се до възприятията на хората за основната значимост и цел на тяхното лично съществуване (Dezutter et al., 2013) и е отправната точка в процесите на целеполагане и вземане на житейски решения (Ribeiro et al., 2020).

Pinquart (2002: 90) провежда мета-анализ на резултатите от предишни проучвания относно възприятията на хората в зряла

възраст, включително и на старите хора, относно тяхната цел в живота и заключава, че възрастта е фактор, който провокира постепенно нарастващо намаляване на целта в живота с напредване на възрастта. В допълнение, изследователят открива силна връзка между целта в живота и вграждането в обществото, здравословното състояние, социално-икономическия статус, ежедневната компетентност, трудовия статус и семейното положение, както и с психичното благополучие и количеството депресивни симптоми.

Близо две десетилетия по-късно Ribeiro et al. (2020) провежда нов преглед на литературата и установяват, че високата цел в живота е свързана с добро здраве, запазени когнитивни способности, добър контрол върху емоциите, усещане за благополучие в живота и добра адаптация към живота (Ribeiro et al., 2020: 2127). Въз основа на друг мета-аналитичен преглед AshaRani et al. (2022) заключават, че по-ниското образователно ниво, по-ниските доходи, женският пол, липсата на социални връзки и особено тези без семейство са свързани с редуциране на целта в живота при старите хора.

Резултатите от проучванията последователно установяват, че целта в живота намалява в напреднала възраст, особено след пенсиониране – събитие, което обикновено предизвиква свързана със сечта екзистенциална криза (AshaRani et al., 2022; Pinquart, 2002).

6. Житейска ориентация – теоретична концептуализация

Житейската ориентация се отнася до степента, в която индивидът е оптимист за живота и бъдещето си. Резултатите от проучванията показват, че оптимизмът е свързан с психичното и физическото здраве на субекта и ниските нива на оптимизъм са рисков фактор за появата и персистирането на разстройства на настроението и тревожност (Bates, 2015).

Прегледът на литературата очертава три основни подхода при концептуализиране на оптимизма. В рамките на първия подход

оптимизмът се разглежда като личностна черта, която влияе върху начина, по който индивидът рационализира и приема негативните житейски събития и предизвикателства, и живота като цяло (Scheier & Carver, 1985).

Във фокуса на втория подход е опитът да се разбере психологичната основа на антипода на оптимизма, а именно песимизма. В тази рамка оптимизмът се разглежда като атрибутивен стил (Peterson & Seligman, 1987).

Третият подход се оформя в рамките на социално-когнитивната перспектива и се разглежда като когнитивно пристрастие, а не като личностна характеристика (Weinstein, 1984).

По отношение на свързаните с културата различия в диспозиционния оптимизъм, изследванията все още са впечатляващо недостатъчни. В такова проучване Chang, Asakawa & Sanna (2001) откриват по-изразен песимизъм при европейските американски участници в сравнение с японските участници. В друго проучване, You, Fung & Isaacowitz (2009) установяват, че по-младите американци и по-възрастните китайци демонстрират по-ниско ниво на диспозиционен оптимизъм в сравнение с по-възрастните американци и по-младите китайци.

7. Удовлетвореност от живота – теоретична концептуализация

Субективното благополучие е многоизмерен феномен и удовлетворението от живота се разглежда като негов когнитивен компонент, който се отнася до възприемане, сравняване и оценка на качеството на собствения живот в момента с представата за добър и удовлетворяващ живот (Diener et al. 1999). Има доказателства, че възрастта влияе върху оценката на удовлетвореността от живота на възрастните европейци, както и че личното ниво на удовлетворение от живота на възрастните европейци се повишава с възрастта (Angelini et al., 2012).

Предишни изследвания показват, че множество фактори като психологически, социални и поведенчески, но не и генетични, са свързани с удовлетворението от живота при възрастните хора (вж. Parí & Cheraghi, 2021). Didino et al. (2016) установяват, че удовлетвореността от живота на възрастните хора в Сибир (Русия) зависи най-вече от добро здраве, задоволителни социални отношения и добри материални условия. Parí & Cheraghi (2021) съобщават за значима връзка между образованието, работната ангажираност, ежедневните дейности, социалната подкрепа и здравословното състояние и чувството за удовлетворение от живота при иранските възрастни хора.

Фокусирайки се върху проучвания сред американското население, Myers (2000) заключава, че човешкото щастие зависи много по-малко от външни фактори като пол, доход или възраст и се определя много повече от вътрешни фактори.

Преди около две десетилетия Efklides, Kalaitzidou & Chankin (2003) изследвали няколко фактора, които могат да допринесат за субективното качество на живот на старите хора в Гърция и не са открили значимо влияние на възрастта, образователното ниво, пола и здравословното състояние върху субективната оценка на удовлетворението от живота.

В своето изследване Diener & Diener (1995) получават два интересни резултата: първо, по-силна корелация между самочувствието и удовлетворението от живота при хората от индивидуалистични култури, включително и тези в напреднала възраст, в сравнение с членовете на колективистичните култури, и второ – по-силна корелация между финансовото удовлетворение и удовлетворението от живота при хората от бедни държави в сравнение с тези от богати държави.

1.7 Пандемията от Covid-19 и нейните психологични ефекти върху възрастните хора

Все по-голям брой проучвания съобщават за отрицателни ефекти от пандемията COVID-19 върху психичното здраве и

социалното функциониране на хората от всички възрасти (Dawel et al., 2020; Mendez-Lopez et al., 2022). Тъй като възрастните хора са изложени на най-голям риск от тежко протичане на заболяването, много постковидни усложнения и вторични здравословни проблеми, както и летален изход от заболяването, съвсем логично е да се очаква, че те ще бъдат обект на по-големи негативни ефекти, причинени от пандемията от COVID-19 (Lebrasseur et al., 2021).

Въпреки това, в преглед на проучвания, публикувани до октомври 2020 г. за влиянието на пандемията от COVID-19 върху възрастните хора, Lebrasseur et al. (2021) обобщават своите резултати достигайки до извода, че хората от всички възрасти са изпитали негативните ефекти от пандемията от COVID-19, но психологичните ефекти са най-тежки при младите хора, най-вече поради социалната изолация, невъзможността за нормална комуникация, което от своя страна е увеличило чувството им за самота.

В межкултурно проучване на набор от поведения, свързани със здравето и по някакъв начин с благосъстоянието по време на COVID-19, Ruiz et al. (2021) изследват група от 8 държави, разположени на четири континента. Резултатите им установяват редица свързани с културата разлики в проучените променливи, но по отношение на ефекта от възрастта Ruiz et al. (2021) установяват, че в сравнение с други възрасти най-възрастните проявяват по-малко лични и емоционални проблеми в сравнение с групите на по-младите.

Настоящото изследване имаше за цел да проучи в сравнителен план отношението към живота на гръцките и българските възрастни хора. Времето за извършване на оценката на изследването обаче съвпадна с непредвидената ситуация, наложена от живота в условията на пандемията от COVID-19, което ни задължава при анализа на емпиричните данни да вземем предвид и този факт.

ГЛАВА ВТОРА. МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

2.1. Теоретична рамка на изследването

Има емпирични доказателства, че културата може да повлияе на нагласите на хората. Настоящото изследване беше изцяло фокусирано върху сравненията между гръцката и българската култура, където различни модели на нагласа към живота изглеждат напълно възможни поради много аргументи.

2.2 Цел и хипотези на изследването

Основната цел на настоящото изследване беше да се изследва и сравни нагласата към живота на извадка от възрастни хора, представители на гръцката генерална популация и извадка от възрастни хора, представители за българската генерална популация. Като втора цел си поставихме да проучим и сравним ефектите на основни демографски характеристики върху нагласата към живота на двете изследвани извадки.

Формулирани бяха следните изследователски хипотези:

Основна хипотеза: Възрастните гърци имат по-положителна нагласа към живота в сравнение с възрастните българи.

Първа подхипотеза: Гръцките възрастни хора показват по-ниско ниво на психичен дистрес и по-високи нива на психологично благополучие, удовлетворение от живота, диспозиционен оптимизъм и цел в живота в сравнение с българските възрастни хора.

Втора подхипотеза: Съществуват свързани с културата различия в ефектите на демографските фактори „пол“, „възраст“, „образование“, „условия на живот“ и „място на пребиваване“ върху нивата на психичен дистрес, психично благополучие, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота.

2.3. Цели на изследването

Въз основа на целите и хипотезите на изследването бяха формулирани следните изследователски задачи:

1. Преглед на научна литература, свързана с темата на дисертационното изследване.
2. Избор на подходящ изследователски инструментариум за оценка на нагласата към живота, позволяващ проверка на издигнатите изследователски хипотези.
3. Набиране на субекти, планиране и провеждане на оценяването им с набора от избраните изследователски инструменти.
4. Статистически анализ на емпиричните данни, получени от приложението на изследователски инструменти.
 - 4.1 Междугрупови сравнения на ефекта на културата (гръцка срещу българска) върху нивата на психично благополучие и дистрес, удовлетворение от живота, диспозиционен оптимизъм и цел в живота.
 - 4.2 Вътрешногрупови и междугрупови сравнения на ефектите на възрастта върху нивата на психично благополучие и дистрес, удовлетворение от живота, оптимизъм и цел в живота на гръцките и българските възрастни хора.
 - 4.3 Вътрешногрупови и междугрупови сравнения на ефектите от пола върху нивата на психично благополучие и дистрес, удовлетворение от живота, оптимизъм и цел в живота на гръцките и българските възрастни хора.
 - 4.4 Вътрешногрупови и междугрупови сравнения на ефектите от образователното ниво върху нивата на психично благополучие и дистрес, удовлетворение от живота, оптимизъм и цел в живота на гръцките и българските възрастни хора.
 - 4.5 Вътрешногрупови и междугрупови сравнения на ефектите от условията на живот (с партньор и/или роднини или сам) върху нивата на психично благополучие и дистрес, удовлетворение от живота, оптимизъм и цел в живота на гръците и Български старчески проби.
 - 4.6 Вътрешногрупови и междугрупови сравнения на ефектите от мястото на пребиваване (град срещу село) върху нивата на

психично благополучие и дистрес, удовлетворение от живота, оптимизъм и цел в живота на гръцките и българските възрастни хора.

5. Направата на изводи за влиянието на културата върху нагласата към живота в старческа възраст.

2.4. Характеристика на изследваните извадки

Общата извадка, изследвана в настоящата дисертация, включва 294 лица на възраст 60–89 години, представители на гръцката и българската възрастна популация. По време на проучването всички участници живееха самостоятелно, т.е. не бяха институционализирани.

Гръцката група се състоеше от 165 участници на възраст 60 – 89 г., като 123 от тях бяха 60 – 74 годишни (т.е. в ранна старост; ср. възраст = 65,6; SD = 3,77), а 42 участници бяха на възраст 75 – 89 г. (т.е. в късна старост; ср. възраст = 82,1; SD = 4,63). Жените бяха 89, а мъжете – 7). По образование – 37 участници бяха с основно образование, 80 със средно и 48 с висше образование. Що се отнася до условията на живот, 59 участници живееха само с партньор, 31 живееха едновременно с партньор и роднини, 34 - само с роднини, без партньор, и 41 живееха сами. Що се отнася до мястото на пребиваване (град срещу село), 112 участници живееха в град, а останалите 53 живееха в село.

Българската група възрастни се състоеше от 147 участници на възраст 60 – 89 г., като 102 от тях бяха на възраст 60 – 74 г. (т.е. в ранна зрялост; ср. възраст = 66,4; SD = 3,14), а 45 бяха на възраст 75 – 89 г. (т.е. , в късна зрялост; ср. възраст = 75,5; SD = 5,33). Малко повече от извадката бяха жени (86 участници), а останалите бяха мъже (61 участници). По степен на образование 41 участници бяха със завършено основно образование, 74 със средно и 32 с висше образование. Що се отнася до условията на живот, 46 участници живееха само с партньор, 27 – едновременно с партньор и роднини, 23 живееха само с

роднини, без партньор, а 51 живееха сами. Що се отнася до мястото на пребиваване (град срещу село), 101 участници живееха в град, а останалите 46 участници живееха в село.

2.5. Изследователски инструменти

Оценката на нагласата към живота е направена въз основа на оценката на състоянието на основните му компоненти: **психичен дистрес, психично благополучие, удовлетворение от живота, жизнена ориентация и цел в живота**. За тази цел участниците бяха помолени да попълнят следните въпросници за самооценка: Скалата за общо благополучие на Neubeck & Neill (2000); Скалата на Diener за удовлетвореност от живота (SWLS) (Diener, 1984); Тестът за жизнена ориентация на Schier, Carver & Bridges – преработен (LOT-R) (1994); Тестът за целта на живота на Crumbaugh & Maholick's (тест PIL) (1964). Освен това участниците попълниха кратка анкета за основните си демографски характеристики, а именно: възраст, пол, образователно ниво, условия на живот и местоживеене.

2.6. Процедура за събиране на емпирична информация

Данните са събрани между юни 2021 г. и май 2022 г. Участниците са набирани с помощта на социални институции, главно чрез църкви и пенсионерски клубове (с разрешението на ръководителите на тези институции), както и чрез лични контакти. В изследването участваха само психически здрави и грамотни лица. Гръцките участници бяха жители на Солун, Кардица, Верия и околните села. Българските участници бяха жители на Благоевград, Петрич, Димитровград, Стара Загора и околни села.

Въпросниците и анкетата бяха дадени индивидуално на всеки участник. Тези, които имаха проблеми със зрението попълниха своите тестове с помощта на интервюиращия.

ГЛАВА 2. ПРЕДСТАВЯНЕ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

3.1 Резултати на гръцката извадка възрастни хора

3.1.1 Ефект на фактора „пол“ върху резултатите на гръцката извадка

Мъжката и женската групи на гръцката извадка се различават значимо в средните стойности по скалата „Психичен дистрес“ ($t_{163/} = -2.237$; $p = .027$), като възрастните жени показват по-висок дистрес от възрастните мъже, но не се различават в средните стойности по скалите „Психично благополучие“ ($t_{163/} = -1.337$, $p = .736$), „Жизнена ориентация“ ($t_{163/} = 1.111$; $p = .268$), „Цел в живота“ ($t_{163/} = -.720$; $p = .472$) и „Удовлетвореност от живота“ ($t_{163/} = -.636$; $p = .526$).

3.1.2 Ефект на фактора „възраст“ върху резултатите на гръцката извадка

Гръцките групи възрастни в ранна и късна старост се различават значимо в средните стойности по скалата „Психичен дистрес“ ($t_{163/} = 3.084$; $p = .002$), като гръците в ранна старост са с по-високо ниво на дистрес от гръците в късна старост, но не се различават значимо в средните стойности по скалите Психично благополучие ($t_{163/} = -.303$; $p = .762$), „Жизнена ориентация“ ($t_{163/} = 1.146$; $p = .253$), „Цел в живота“ ($t_{163/} = 1.859$; $p = .065$) и „Удовлетвореност от живота“ ($t_{163/} = -.082$; $p = .935$).

3.1.3 Ефект на фактора „ниво на образование“ върху резултатите на гръцката извадка

Нивото на образование се очертава като фактор без значимо въздействие върху психичния дистрес ($F_{2/} = .714$; $p = .491$), психичното благополучие ($F_{2/} = .270$; $p = .764$), целта в живота ($t_{163/} = .911$; $p = .404$). Нивото на образование се очертава като фактор със значимо влияние върху жизнената ориентация ($F_{2/} = 6.064$; $p = .003$) и удовлетворението от живота ($F_{2/} = 3.134$; $p = .046$), с тенденция към повишаване на нивото на диспозиционен

оптимизъм и удовлетворение от живота с повишаване на нивото на образование в гръцката извадка от възрастни хора.

3.1.4 Ефект на фактора „място на пребиваване“ върху резултатите на гръцката извадка

Мястото на пребиваване има слаби и несъществени ефекти върху средните стойности по скалите, измерващи психичен дистрес ($t_{/163/}=.880$; $p=.380$), психично благополучие ($t_{/163/}=1.699$; $p=.091$), диспозиционен оптимизъм ($t=-.138$, $p=.890$), цел в живота ($t=-.334$, $p=.739$) и удовлетворение от живота ($t=-1.064$, $p=.289$) в гръцката възрастна извадка.

3.1.5 Ефект на фактора „условия на живот“ върху резултатите на гръцката извадка

Резултатите показват несъществен основен ефект на фактора „условия на живот“ върху средните стойности по скалите психичен дистрес ($F/3/=2.137$; $p=.098$), психично благополучие ($F/3/=1.880$; $p=.135$) и цел в живота ($t=1.125$; $p=.341$), но значим основен ефект върху средните стойности по скалите жизнена ориентация ($t=14.728$; $p<.000$) и удовлетворение от живота ($t=5.944$; $p=.001$).

Множествените сравнения разкриват значимо по-високо ниво на дистрес и по-ниско ниво на благосъстояние, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота в групата на гръцките възрастни хора, живеещи сами ($p<.05$).

3.1.6 Ефект от взаимодействието на демографските характеристики върху резултатите от приложените тестове на гръцката извадка

3.1.6.1 Тест за психично благополучие

Няма значими ефекти на взаимодействието на всички независими променливи (пол, възраст, образование, място на пребиваване и условия на живот) върху нивата на психичния дистрес ($p >.05$). Установени са значими ефекти на взаимодействието между условията на живот и пола ($p=.024$), условията на живот и образованието ($p<.000$), условията на

живот и мястото на пребиваване ($p=.006$) и между образованието, възрастта и мястото на пребиваване ($p=.037$) върху психичното благосъстояние, като се очертават следните тенденции:

- гръцките възрастни жени, живеещи с партньор и роднини, са с най-високо ниво на психично благополучие, а тези, които живеят сами, са с най-ниско ниво на психично благополучие;

- възрастните гръци, живеещи само с партньор и имащи основно образование, са с най-високо ниво на психично благополучие, а тези, които живеят сами и имат основно или средно образование, са с най-ниско ниво на психично благополучие;

- възрастните гръци, живеещи с партньор в град, са с най-високо ниво на психично благополучие, а възрастните гръци, живеещи сами в село, са с най-ниско ниво на психично благополучие;

- възрастните гръци с основно образование, които живеят в град, са с най-високо ниво на психологическо благополучие, а тези с основно образование и живеещи в селски район са с най-ниско ниво на психично благополучие.

3.1.6.2 Тест за жизнена ориентация

Отчетени са значими ефекти на взаимодействието между условията на живот и възрастта ($p=.009$) и условията на живот и образованието ($p<.000$) върху нивото на диспозиционен оптимизъм, като се очертават следните тенденции:

- най-ниско ниво на диспозиционен оптимизъм показват гръците в ранна старост, които живеят сами, а живеещите само с партньор – съответно най-високо ниво на оптимизъм;

- възрастните гръци с висше образование, които живеят сами, показват най-ниско ниво на диспозиционен оптимизъм, а тези с висше образование, които живеят с партньор и роднини или само с роднини, демонстрират най-високо ниво на диспозиционен оптимизъм.

3.1.6.3 Тест за целта в живота

Отчетени са значими ефекти на взаимодействието между пол и образование ($p < .000$), пол и местоживеене ($p = .029$), условия на живот и образование ($p = .001$) и между възраст, условия на живот и образование ($p = .026$), като се очертават следните тенденции:

- гръцките възрастни мъже с висше образование демонстрират най-висока цел в живота, а гръцките възрастни мъже с основно образование – най-ниската цел в живота;
- гръцките възрастни мъже, които живеят на село, демонстрират най-висока цел в живота, а гръцките възрастни мъже, които живеят в град, демонстрират най-ниска цел в живота;
- възрастните гърци с висше образование, които живеят с партньор и роднини, демонстрират най-високата цел в живота, а възрастните гърци с основно образование, които живеят с роднини, демонстрират най-ниска цел в живота;
- гърците в ранна старост с висше образование, които живеят с партньор и роднини, демонстрират най-висока цел в живота, а гърците в късна старост с основно образование, които живеят с роднини, демонстрират най-ниска цел в живота.

3.1.6.3 Тест за удовлетвореност от живота

Отчетени са значими ефекти на взаимодействието между пол и образование ($p = .033$) и между образование, условия на живот и място на пребиваване ($p = .017$), като се очертават следните тенденции:

- гръцките възрастни мъже с основно образование показват най-ниска удовлетвореност от живота, а гръцките възрастни жени с висше образование показват най-висока удовлетвореност от живота.
- възрастните гърци със средно образование, които живеят сами на село, показват най-ниска удовлетвореност от живота, а

тези с висше образование, които живеят при роднини на село, показват най-висока удовлетвореност от живота.

3.1.7 Корелации между изследваните психични променливи за гръцката извадка

Налице е умерена негативна корелация между психичния дистрес и психичното благополучие ($r=-.301$), значима умерена положителна корелация между цел в живота и удовлетворение от живота ($r=.509$), и значима слаба положителна корелация между диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота ($r=.180$).

3.2 Резултати на българската извадка възрастни хора

3.2.1 Ефект на фактор „пол“ върху резултатите на българската извадка

Мъжката и женската група на българската извадка възрастни се различават значимо по средните стойности по скала „Психичен дистрес“ ($t_{145}/=-2.660$; $p=.009$), като възрастните жени показват по-висок дистрес от възрастните мъже, но не се различават по средните стойности на скалите „Психично благополучие“ ($t_{145}/=-.135$, $p=.893$), „Житейска ориентация“ ($t_{145}/=-.469$; $p=.640$), „Цел в живота“ ($t_{145}/=.665$; $p=.507$) и „Удовлетворение от живота“ ($t_{145}/=-.438$; $p=.662$).

3.2.2 Ефектът на фактора „възраст“ върху резултатите на българската извадка

Групите българи в ранна и късна старост не се различават значимо по средните стойности по скалите „Психичен дистрес“ ($t_{145}/=-1,154$; $p=.250$), Психично благополучие ($t_{145}/=-1.174$; $p=.242$) и удовлетворение от живота ($t_{145}/=1.428$; $p=.155$), но се различават значимо по средните стойности по скалите „Жизнена ориентация“ ($t_{145}/=5.189$; $p<.000$) и „Цел в живота“ ($t_{145}/=2.056$; $p=.042$), като групата на ранните възрастни е с по-високо ниво на диспозиционен оптимизъм и по-висока цел в живота в сравнение с групата на тези в късна старост.

3.2.3 Ефект на фактора „Образование” върху резултатите на българската извадка

Нивото на образование се очертава като фактор без значимо влияние върху психичен дистрес ($F_{/2/}=1.381$; $p=.255$), жизнена ориентация ($F_{/2/}=2.503$; $p=.085$) и цел в живота ($F_{/2/}=.072$; $p=.931$) и удовлетворение от живота ($F_{/2/}=1.405$; $p=.249$). Образователното ниво обаче се очертава като фактор със значимо влияние върху психичното благополучие ($F_{/2/}=3.936$; $p=.022$), като нивото му е по-високо в групата на възрастните българи с висше образование, отколкото в групата на възрастните българи със средно образование ($p=.006$).

3.2.4 Ефект на фактор „Местоживеене” върху резултатите на българската извадка

Мястото на пребиваване има слаб и несъществен ефект върху средните стойности по скалите, измерващи психичен дистрес ($t_{/145/}=.505$; $p=.615$), психио благополучие ($t_{/145/}=-1.724$; $p=.087$), диспозиционен оптимизъм ($t_{/145/}=-.289$, $p=.773$), цел в живота ($t_{/145/}=.087$, $p=.931$) и удовлетворение от живота ($t_{/145/}=-1.770$, $p=.079$) в българина възрастна проба.

3.2.5 Ефект на фактора „условия на живот” върху резултатите на българската извадка

Резултатите показват значим основен ефект на фактора „условия на живот” върху средните стойности на скалите психичен дистрес ($F_{/3/}=2.730$; $p=.046$), психично благополучие ($F_{/3/}=4.357$; $p=.006$), жизнена ориентация ($t=7.850$; $p=.000$) и удовлетворение от живота ($t=5.419$; $p=.001$). Множествените сравнения показват значимо по-високо ниво на дистрес и по-ниско ниво на благополучие, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота в групата на самотно живеещите възрастни българи възрастни в сравнение с останалите ($p<.05$). Условиата на живот се очертават като фактор без значимо влияние върху целта на живота ($t=.202$; $p=.895$) в българската извадка от възрастни хора.

3.2.6 Ефекти на взаимодействие на демографските характеристики върху резултатите на българската извадка

3.2.6.1 Тест за психично благополучие

Налице е значим ефект на взаимодействието между пола и възрастта върху нивото на психичен дистрес ($p=.049$), като жените в късна старост показват най-високо ниво на психичен дистрес, а мъжете в късна старост показват най-ниско ниво на психичен дистрес.

Отчетен е значим ефект на взаимодействието между образование и условия на живот ($p=.009$), образование и местоживеене ($p=.029$), и образование, пол и възраст ($p=.040$) върху нивото на психично благополучие, като се очертават следните тенденции:

- Възрастните българи, които имат висше образование и живеят само при роднини, имат най-високо ниво на психично благополучие, а възрастните българи, които живеят сами и имат средно образование, имат най-ниско ниво на психично благополучие;

- Възрастните българи с висше образование, които живеят в градска среда са с най-високо ниво на психично благополучие, а възрастните българи с основно образование, които живеят в селски район, са с най-ниско ниво на психично благополучие;

- Българските възрастни жени с висше образование, които живеят с роднини са с най-високо ниво на психично благополучие, а българските възрастни жени със средно образование, които живеят сами са с най-ниско ниво на психично благополучие.

3.1.6.2 Тест за жизнена ориентация

Има значим ефект на взаимодействието между пол, образование и условия на живот ($p = .012$) и възраст, образование и условия на живот ($p = .047$) върху диспозиционния оптимизъм, като се отчитат следните тенденции:

- независимо от тяхното образователно ниво, българските възрастни мъже живеещи сами, демонстрират най-ниско ниво на оптимизъм, а българските възрастни мъже с висше образование, които живеят с партньора си демонстрират най-високо ниво на диспозиционен оптимизъм;

- независимо от тяхното образователно ниво, най-ниско ниво на оптимизъм демонстрират българите в късна старост, които живеят сами, а българите в късна старост с висше образование, които живеят при роднини, демонстрират най-високо ниво на диспозиционен оптимизъм.

3.1.6.3 Тест за цел в живота

Налице е значим ефект на взаимодействието между пол, образование и местожителство ($p=.048$) и възраст, образование и условия на живот ($p=.016$) върху целта в живота, като се очертават следните тенденции:

- българските възрастни мъже със средно образование, живеещи при роднини, демонстрират най-ниска цел в живота, а българските възрастни жени с висше образование, живеещи на село, демонстрират най-висока цел в живота.

- българите в ранна старост с основно образование, които живеят сами, демонстрират най-ниската цел в живота, а българите в ранна старост с висше образование, които живеят с партньор и роднини, демонстрират най-високата цел в живота.

3.1.6.4 Тест за удовлетвореност от живота

Налице е значим ефект на взаимодействието между образование, условия на живот и място на пребиваване ($p=.019$), като българските възрастни хора с висше образование, които живеят с партньор на село, демонстрират най-висока удовлетвореност от живота, а българските възрастни хора с основно образование, които живеят при роднини в град, демонстрират най-ниска удовлетвореност от живота.

3.2.7 Корелации между изследваните психологични променливи за българската извадка от възрастни хора

Установи се значима слаба отрицателна корелация между психичния дистрес и психичното благополучие ($r=-.205$) и значима умерена положителна корелация между целта в живота и удовлетворението от живота ($r=.508$), което означава, че в българската извадка от възрастни хора, психичното благополучие намалява, когато психичният дистрес се увеличава и обратно, и че удовлетворението от живота се увеличава с увеличаване на целта в живота.

3.3 Сравнение на резултатите на българската и гръцката извадки

3.3.1 Междукulturни сравнения на резултатите от теста за психично благополучие

Гръцките и българските възрастни хора се различават значимо по средните стойности по скалата „Психичен дистрес” ($t_{/310/}=-2.669$; $p=.008$), но не се различават в средните стойности по скалата „Психологично благополучие” ($t_{/310/}=.499$, $p=.618$). Наблюдаваната тенденция очертава по-високо ниво на психичен дистрес при българските възрастни хора в сравнение с гръцките възрастни хора и сходно ниво на психично благополучие.

Отчетен е значим ефект на взаимодействие на културата, условията на живот и местоживеене върху нивото на психичен дистрес ($F_{(3)}=3,632$, $p=.014$), като гръцките възрастни хора, които живеят сами на село, имат най-високо ниво на психичен дистрес, и гръцките възрастни хора, които живеят на село с роднини са най-ниско ниво на психичен стрес.

Има значим ефект на взаимодействието между култура, пол и условия на живот ($F_{(2)}=4,431$, $p=.013$) и култура, образование и условия на живот ($F_{(5)}=3,469$, $p=.005$) върху нивото на психологично благополучие, като се проявяват следните тенденции:

- Българските възрастни жени, които живеят с роднини, демонстрират най-високо ниво на психично благополучие, а гръцките възрастни жени, които живеят сами, демонстрират най-ниско ниво на психично благополучие;

- Българските възрастни хора с висше образование, които живеят при роднини, демонстрират най-високо ниво на психично благополучие, а гръцките възрастни хора без висше образование, които живеят сами, демонстрират най-ниско ниво на психично благополучие.

3.3.2 Междукултурни сравнения на резултатите от теста за жизнена ориентация

Гръцките и българските възрастни хора се различават значимо по средните стойности на теста за жизнена ориентация ($t_{310}=7,757$; $p<.000$), като гръцките възрастни хора демонстрират по-висок диспозиционен оптимизъм в сравнение с българските възрастни хора.

Има значим ефект на взаимодействието между култура, пол и условия на живот ($F_{(2)}=3.743$, $p=.025$) и между култура, пол, образование и условия на живот ($F_{(1)}=8.025$, $p=.005$) върху нивото на оптимизъм, като се очертават следните тенденции:

- Гръцките възрастни жени, които живеят с роднините си, демонстрират най-високо ниво на диспозиционен оптимизъм, а българските възрастни мъже, които живеят сами, демонстрират най-ниско ниво на диспозиционен оптимизъм.

- Гръцките възрастни жени с основно образование, живеещи при роднините си, демонстрират най-високо ниво на оптимизъм, а българските възрастни мъже със средно или висше образование, които живеят сами, както и гръцките възрастни жени с висше образование, които живеят сами, демонстрират най-ниско ниво на оптимизъм.

3.3.3 Междукултурни сравнения на резултатите от теста за цел в живота

Гръцките и българските възрастни хора се различават значимо по средните стойности по скалата, оценяваща целта в живота ($t_{310}=3.367$; $p=.001$), като гръцката извадка демонстрира по-висока цел в живота в сравнение с българската извадка.

Има значим ефект на взаимодействието между култура, пол и образование ($F_{(2)}=3.757$, $p=.025$) и между култура, образование и условия на живот ($F_{(5)}=2.934$, $p=.014$) върху целта в живот, като се очертават следните тенденции:

- Гръцките възрастни мъже с висше образование демонстрират най-високата цел в живота, а българските възрастни мъже със средно образование демонстрират най-ниска цел в живота.

- Гръцките възрастни мъже, живеещи с партньор, демонстрират най-висока цел в живота, а гръцките възрастни мъже, живеещи сами, демонстрират най-ниска цел в живота.

3.3.4 Междукултурни сравнения на резултатите от теста за удовлетвореност от живота

Гръцките и българските възрастни хора не се различават значимо в средните стойности по скалата, измерваща целта в живота ($t_{310}=1.265$; $p=.207$).

Оценката на ефекта на взаимодействие между култура и останалите изследвани независими променливи разкрива значим ефект на взаимодействието между култура, пол и образование ($F_{(2)}=3.983$, $p=.020$), култура, пол и условия на живот ($F_{(2)}=5.029$, $p=.007$), култура, образование и условия на живот ($F_{(5)}=3.111$, $p=.010$) и култура, образование и местоживееене ($F_{(2)}=4.289$, $p=.015$) върху удовлетворението от живота, като се очертават следните тенденции:

- Гръцките възрастни жени с висше образование показват най-висока удовлетвореност от живота, а българските възрастни

мъже със средно образование показват най-ниска удовлетвореност от живота.

- Гръцките възрастни жени, които живеят сами, демонстрират най-ниска удовлетвореност от живота, а гръцките възрастни жени, които живеят с партньор и роднини, демонстрират най-висока удовлетвореност от живота.

- Възрастните гърци с висше образование, които живеят сами, демонстрират най-ниска удовлетвореност от живота, а възрастните гърци с висше образование, които живеят с партньор и роднини, демонстрират най-висока удовлетвореност от живота.

- Възрастните гърци с висше образование, които живеят на село, демонстрират най-висока удовлетвореност от живота, а възрастните гърци с основно образование и възрастните българи с основно образование, които живеят в градска среда, демонстрират най-ниска удовлетвореност от живота.

ДИСКУСИЯ

С настоящото изследване ние имахме за цел да проучим в сравнителен план ефекта на културата върху нагласата на възрастните хора към живота, измерено на базата на собствените им възприятия за психично благополучие, психичен дистрес, цел в живота, житейска ориентация (оптимизъм срещу , песимизъм) и удовлетворение от живота. За тази цел изследвахме група възрастни хора, които бяха представителни за общата гръцка популация на възрастните хора, и група възрастни хора, които бяха представителни за общата българска популация на възрастните хора. Освен това се опитахме да проучим въздействието на културата, пола, възрастта, образованието, условията на живот и мястото на живеене, отделно и във взаимодействие, върху всяка от изследваните психологични променливи.

Въпреки че гърците и българите са балкански и православни народи, те са живели в различен исторически, икономически и социални контекст, което ни накарва да предположим, че ще бъдат открити някои значими различия между възрастните представители на тези две култури в нагласата им към живота.

Доколкото ни е известно, досега не е провеждано подобно сравнително проучване между гръцкото и българското възрастно население, което увеличава важноста на констатациите от настоящото изследване.

Резултатите от възрастните гръцки възрастни показват, че **възрастните мъже и жени значително се различават само в нивата на психологически дистрес, като възрастните жени са в по-голяма степен на дистрес в сравнение с възрастните мъже.** Не са открити разлики, свързани с пола, по отношение на техните възприятия за психологическо благополучие, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота. Що се отнася до ефекта на възрастта в този онтогенетичен период, резултатите разкриха, че само нивото на дистрес е значимо повлияно от възрастта на участниците, като гърците в ранна старост са по-засегнати в сравнение с гърците в късна старост. Нивата на другите психологически променливи – психологическо благополучие, диспозиционен оптимизъм и удовлетвореност от живота, не се влияят от възрастта на участниците.

Образователното ниво се очертава като фактор със значимо влияние както върху житейската ориентация, така и върху удовлетвореността от живота в извадката на гръцките възрастни, с тенденция към повишаване на нивото на диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота с повишаване на нивото на образование. Следователно, възрастните гърци с висше образование демонстрират най-високо ниво на диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота, а тези с основно образование – най-ниско ниво.

Съответно, образователното ниво е фактор без значимо въздействие върху възприятията на гръцките възрастни относно целта в живота, психичния стрес и психичното благополучие.

Местоживеенето беше единственият изследван демографски фактор без значимо влияние върху състоянието на изследваните променливи, отразяващи отношението към живота на възрастните гърци.

Факторът „условия на живот“ се очертава като притежаващ силата да инициира индивидуални различия сред възрастните гърци относно нагласата им към живота, като влияе върху нивата на диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота, като възрастните гърци, живеещи сами, демонстрират най-ниски нива на диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота в сравнение с всички останали, а именно живеещи само с партньор, само с роднини, или с партньор и с роднини заедно. Този фактор обаче няма значим ефект върху нивото на психичен дистрес, психично благополучие и целта в живота на гръцките възрастни.

Този наш резултат съответства на резултатите, докладвани от Efkiades, Kalaitzidou & Chankin (2003), че наличието на семейство и деца е положително свързано с удовлетворението от живота и субективното благополучие при гръцките възрастни хора, както и с резултатите им че възраст, образование, и пол не влияят на качеството на живот на гръцките възрастни и не оказват значим ефект върху субективната оценка на удовлетвореността от живота.

Изследвайки ефекта на взаимодействие на демографските характеристики върху нагласата към живота в извадката от възрастни гърци, ние разкрихме такъв ефект по отношение на всички изследвани психологични променливи, с изключение на психичния дистрес. Нашите резултати показаха следните тенденции:

- Възрастните гъркини, живеещи сами, възрастните гърци с по-ниско образователно ниво живеещи сами, или живеещи сами в селски район, или тези в ранна старост с основно образование, живеещи в селски район, са със значимо по-ниски нива на благосъстояние. Тези резултати са съответни на резултатите на Paralikas et al. (2021), според които възрастните гъркини, живеещи в селски регион без партньор (т.е. били са вдовци/вдовци, разведени или никога не са били женени), демонстрират най-висока честота на депресивни симптоми и по-ниско ниво на психично здраве като цяло.

- За разлика от това, възрастните гъркини, живеещи с партньор и роднини, възрастните гъркини с основно образование, живеещи само с партньор в селски район, и гърците в късна старост с основно образование, живеещи в селски район, показват значимо по-високи нива на психично благополучие.

- гърците в ранна старост, живеещи сами и тези с висше образование, живеещи сами, демонстрират значимо по-ниски нива на диспозиционен оптимизъм. Обратно, гърците в ранна старост, живеещи с партньор или тези с висше образование, живеещи с роднини или с партньор и роднини, демонстрират значимо по-високи нива на диспозиционен оптимизъм.

- възрастните гърци мъже с основно образование, живеещи в град, възрастните гърци, живеещи с роднини, или гърците в късна старост с основно образование, живеещи само с роднини, показват значимо по-ниска цел в живота. За разлика от тях, възрастните гърци мъже с висше образование, и най-вече тези живеещи на село, както и възрастните гърци с висше образование, който живеят с партньор и роднини, или тези в ранна старост с висше образование, който живеят с партньор и роднини, демонстрират значимо по-висока цел в живота.

- възрастните гърци мъже без висше образование, които живеят сами на село, са със значимо по-ниска удовлетвореност

от живота. За разлика от това възрастните гръцки жени с висше образование и най-вече тези, които живеят при роднини на село, показват значимо по-висока удовлетвореност от живота.

И накрая, беше открита умерена отрицателна корелация между психичен дистрес и психично благополучие, умерена положителна корелация между цел в живота и удовлетворение от живота, и значима слаба положителна корелация между диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота, което означава, че за възрастните гърци е вярно, че удовлетворението от живота се увеличава с нарастването на целта в живота и оптимизма, а психичното благополучие се увеличава с намаляването на психичния дистрес.

Що се отнася до патерна на резултатите на българската извадка от възрастни хора, открихме, че възрастните мъже и жени българи се различават значимо само по нивото на психичен дистрес, като възрастните българки са с по-висока степен на дистрес в сравнение с възрастните българи. Не са открити значими разлики, свързани с пола, по отношение на техните възприятия за психично благополучие, цел в живота, житейска ориентация и удовлетворение от живота.

По отношение на ефекта на възрастта – ранна спрямо късна старост, резултатите разкриха, че както диспозиционен оптимизъм, така и цел в живота са значимо повлияни от възрастта, като българите в ранна старост демонстрират по-висок диспозиционен оптимизъм и по-висока цел в живота в сравнение с българите в късна старост. Нивата на другите психологични променливи – психично благополучие, психичен дистрес и удовлетвореност от живота, не се влияят от възрастта на възрастните българи.

Образователното ниво се очертава като фактор със значимо влияние само по отношение на нивото на психично благополучие в българската извадка, като най-високо ниво демонстрират възрастните българи с висше образование.

Съответно образователното ниво не влияе съществено върху нивата на психичен дистрес, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота на възрастните българи. Местоживеенето е фактор без значимо влияние върху изследваните променливи, отразяващи нагласата към живота на възрастните българи.

„Условията на живот” се очертават като най-мощния фактор, инициращ индивидуалните различия в българската извадка от възрастни хора по отношение на нагласата им към живота. Този фактор оказва значимо влияние върху всички изследвани променливи, с изключение на цел в живота, като българските възрастните българи живеещи сами, демонстрират най-високо ниво на психичен дистрес и най-ниско психично благополучие, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота в сравнение с тези, които са живеят само с партньор, само с роднини или с партньор и роднини заедно.

Изследвайки ефекта на взаимодействието на демографските характеристики върху нагласата към живота на възрастните българи, установихме следните тенденции:

- Българките в късна старост показват значимо по-високи нива на психичен дистрес, а българските мъже в късна старост показват значимо по-ниско ниво на психичен дистрес.

- Възрастните българи със средно образование, живеещи сами, възрастните българи с основно образование, живеещи в селски район, или възрастните български жени със средно образование, живеещи сами, показват значимо по-ниски нива на психично благополучие. Обратно – възрастните българи с висше образование, живеещи с роднини, възрастните българи с основно образование, живеещи в селски район, и възрастните български жени с висше образование, живеещи с роднини, имат значимо по-високи нива на психично благополучие.

- Възрастните български мъже, живеещи сами или българите на възраст над 74 г., които живеят сами, показват значимо по-

ниски нива на диспозиционен оптимизъм. За разлика от тях, възрастните български мъже с висше образование, които живеят само с партньор или българите на възраст над 74 г.с висше образование, които живеят с роднини (но без партньор), са със значително по-високи нива на оптимизъм.

- Възрастните български мъже със средно образование, живещи при роднини или българите в ранна старост с основно образование, които живеят сами, имат значимо по-ниска цел в живота. За разлика от тях, възрастните българки с висше образование, живеещи на село, или българите в ранна старост с висше образование, които живеят с партньор и роднини, са със значимо по-висока цел в живота.

- Възрастните българи с основно образование, живеещи с роднини в град, са със значимо по-ниска удовлетвореност от живота. За разлика от тях възрастните българи в с висше образование, които живеят с партньор на селоса със значимо по-висока удовлетвореност от живота.

И накрая, установена е значима слаба корелация между психичен дистрес и психично благополучие, и умерена положителна корелация между цел в живота и удовлетворение от живота, което означава, че психичното благополучие намалява с увеличаване на психичния дистрес, а удовлетворението от живота нараства с увеличаване на целта в живота.

Накрая, в съответствие с основната цел на настоящото дисертационно изследване, ще обсъдим резултатите от сравнението на нагласата към живота на гръцките и българските възрастни хора. Установихме, че възрастните гърци и българи значимо се различават по нивата на психичен дистрес, като възрастните българи показват по-висок психичен дистрес в сравнение с възрастните гърци. Освен това беше установен значим ефект на взаимодействието между култура, условия на живот и местоживееене върху нивото на психичен дистрес,

възрастните гърци, живеещи сами на село, имат най-високо ниво на психичен дистрес, а възрастните гърци, които живеят в селски район с роднини са с най-ниско ниво на дистрес.

Въпреки че културата не оказва значимо влияние върху нивото на психично благополучие, отчетени са значими ефекти на взаимодействието между култура и пол, образование и условия на живот. Според получените резултати българските възрастни жени, живеещи при роднини, както и изобщо възрастните българи с висше образование, живеещи при роднини, демонстрират най-високо ниво на психично благополучие, а за разлика от тях, гръцките възрастни жени, живеещи сами, както и възрастните гърци без висше образование, които живеят сами, демонстрират най-ниско ниво на психично благополучие.

Сравнявайки двете култури по отношение на нивата на диспозиционен оптимизъм (срещу песимизъм), установихме, че гръцката извадка от възрастни хора показва по-високи нива на оптимизъм от българската извадка от възрастни хора. В допълнение, резултатите разкриват значим ефект на взаимодействие между култура, пол, образование и условия на живот върху нивото на диспозиционен оптимизъм, като гръцките възрастни жени, живеещи със своите роднини, особено тези с основно образование, показват най-високо ниво на оптимизъм, а самотно живеещите български възрастни мъже, особено тези със средно или висше образование, както и самотно живеещите гръцки възрастни жени с висше образование показват най-ниска степен на диспозиционен оптимизъм.

Междукултурното сравнение установи значителни разлики между гръцката и българската извадка и по отношение на целта в живота. Отново възрастните гърци са с по-висока цел в живота, в сравнение с възрастните българи. Оценката на ефектите на взаимодействие между културата и останалите изследвани демографски характеристики върху целта в живота

разкри значими ефекти на взаимодействие между култура, пол и образование, както и между култура, образование и условия на живот. Това, което открихме, е, че гръцките възрастни мъже с висше образование и тези, които живеят с партньор, показват най-висока цел в живота. За разлика от тях българските възрастни мъже със средно образование и самотно живеещите гръцки възрастни мъже показват най-ниска цел в живота.

Що се касае до удовлетвореността от живота, нашите резултати не показват значими културни различия. Въпреки това, проучването на възможните ефекти на взаимодействие между фактора „култура“ и другите изследвани демографски фактори върху удовлетвореността от живота установи следните значими ефекти на взаимодействие: най-високи нива на удовлетворение от живота показват гръцките възрастни с висше образование, живеещи с партньор и роднини или в селски район, както и от гръцките възрастни жени с висше образование или такива, които живеят с партньор и роднини. За разлика от тях, най-ниски нива на удовлетвореност от живота показват: българските възрастни мъже със средно образование; самотно живеещите гръцки възрастни жени; възрастните гърци с висше образование, живеещи сами или тези с основно образование, живеещи в градски район; българските възрастни хора с основно образование, живеещи в град.

И накрая, приложеният корелационен анализ разкрива отрицателна връзка между психичен дистрес и психично благополучие (с умерена сила за гръцката извадка и слаба за българската извадка) и умерена положителна връзка между целт в живота и удовлетворение от живота както в гръцката, така и в българската извадка. В допълнение, само за гръцката извадка е открита слаба, но значима положителна корелация между диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота.

По този начин общият патерн на резултатите от настоящото изследване потвърди основната ни хипотеза, че възрастните

гърци имат по-положително отношение към живота в сравнение с възрастните българи. Този резултат беше очакван, предвид данните, че сред европейските нации, възрастното население на България е в най-голям риск от бедност, социално изключване и изолация (Babakova, 2021; Petrov & Coleman, 2019).

Значимо по-високите нива на диспозиционен оптимизъм и цел в живота и по-ниското ниво на психичен дистрес сред възрастните гърци в сравнение с възрастните българи и сходните нива на психично благополучие и удовлетворение от живота в двете извадки, които открихме, частично подкрепят първата подхипотеза, че „възрастните гърци показват по-ниско ниво на психичен дистрес и по-високи нива на психологично благополучие, удовлетворение от живота, диспозиционен оптимизъм и цел в живота в сравнение с възрастните българи“.

Що се отнася до тестването на втората подхипотеза, според която „съществуват свързани с културата разлики в ефектите на демографските фактори „пол“, „възраст“, „образование“, „условия на живот“ и „място на пребиваване“ върху нивата на психичен дистрес, психично благополучие, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота“, получените резултатите частично я подкрепиха.

За гръцката извадка от възрастни хора установихме, че:

- „женски пол“ и „ранна старост“ предсказват значимо по-високо ниво на психологически дистрес;
- „висше образование“ значимо прогнозира по-високи нива на диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота;
- „живеещ сам“ значимо прогнозира по-ниско ниво на диспозиционен оптимизъм и удовлетвореност от живота;
- „мястото на пребиваване“ няма значими ефекти върху нивата на изследваните психологични променливи.

Съответно за българската извадка от възрастни хора установихме, че:

- „женски пол” значимо прогнозира по-високо ниво на психичен дистрес;
- “ранна старост” значимо предсказва по-високи нива на диспозиционен оптимизъм и цел в живота;
- „висше образование” значимо прогнозира по-високо ниво на психично благополучие;
- „живеенето сам“ значимо прогнозира по-високо ниво на психичен дистрес и по-ниски нива на психично благополучие, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота;
- „местоживеене” няма значими ефекти върху нивата на изследваните психологични променливи.

Следователно факторите „пол“ и „местоживеене“ имат сходни ефекти върху изследваните променливи в гръцката и българската извадка; факторите „възраст” и „образование” оказват различен ефект върху изследваните променливи в гръцката и българската извадка, а факторът „условия на живот” имат подобен ефект върху част от изследваните променливи и различен ефект върху друга част от изследваните променливи в извадките от двете култури.

Взети заедно, нашите резултати относно сравнението нагласата към живота между гръцките и българските възрастни хора, отразено в тяхното възприятие за психично благополучие и дистрес, удовлетворение от живота, цел в живота и диспозиционен оптимизъм, са в съгласие с предложението на Diener (2000), че културата се появява като предсказващ фактор за субективно благополучие, както и със заключението на Tov & Diener (2009), че някои аспекти на субективното благополучие и техните детерминанти могат да се видят в всички култури, но други аспекти на субективното благополучие остават уникални за всяка култура и следователно – несравними между културите. Нещо повече, нашите резултати са в съответствие с резултатите, докладвани от Steptoe, Deaton & Stone (2015) за най-голямото редуцирани на нивото на психично благополучие, отразено в

удовлетвореността от живота, в бившите комунистически страни в Източна Европа, както и с резултатите на Petrov & Coleman (2019), показващи много високи нива на неудовлетвореност от живота и необичайно висока честота на късна депресия сред възрастните българи, особено тези, които живеят сами.

В допълнение, резултатите от настоящото проучване подкрепят предишни изследвания върху психологичните детерминанти на нагласата към живота на възрастните хора, по отношение на техните резултати, показващи ефекта на пола (AshaRani et al., 2022; Lukaschek et al., 2017). ; Pinguart и Sörensen, 2001), възрастта (Angelini et al., 2012), образователното ниво (AshaRani et al., 2022; Berköz & Yirmibesoglu, 2013; Li, Chi & Xu, 2013; Papi & Cheraghi, 2021; Paralikas et al., 2021) и условията на живот (AshaRani et al., 2022; Hybels, Blazer & Pieper, 2001; Leung et al., 2004; Myers, 2000; Schulz & Waldinger, 2010) да инициират индивидуални различия в нивата на психично благополучие, удовлетворение от живота и т.н. Нашият резултат, че възрастните жени и в двете култури показват по-висок психичен стрес е в съответствие с резултатите, докладвани от Lukaschek et al. (2017) и Pinguart & Sörensen (2001).

Новото откритие в нашето изследване е, че силата на ефектите на някои от изследваните демографски фактори върху психологичните променливи, очертаващи нагласата към живота, е културно зависима. Нашите резултати показаха, че „възрастта“ и „условията на живот“ имат по-голям ефект върху отношението към живота (т.е. повлияха на повече психологически променливи, определящи отношението към живота) в българската извадка от възрастни хора, докато „образователното ниво“ има по-голям ефект върху отношението към живота в гръцката извадка от възрастни хора. За разлика от това, подобните ефекти на „пол“ и „място на пребиваване“, наблюдавани в извадките от гръцки и български

възрастни предполагат, че те може да са по-независими от културата фактори, влияещи върху отношението на възрастните към живота.

Обобщавайки резултатите от настоящото изследване, можем да заключим, че гръцките и българските възрастни хора се различават в нагласата си към живота. Причините за тези различия могат да бъдат открити не само в различните икономически, политически и социокултурни контексти, в които са живели и в момента живеят, но и в културните различия в отговор на пандемията от COVID-19, тъй като проучването е проведено в този период.

Пандемията Covid-19 доведе до изразени отрицателни икономически, здравни и социални въздействия в световен мащаб (Shang et al., 2021) и тотално промени ежедневието на хората. Без съмнение възрастните хора са изложени на най-голям риск от негативните ефекти на пандемията от COVID-19 поради медицински и социални причини (Javed et al., 2020). Освен това са докладвани доказателства за културни различия в тълкуването на страданието, причинено от избухването на тази пандемия и преживяното въздействие във връзка с всички негативни последици от това събитие (Ji et al., 2021).

Сравнявайки Гърция и България е важно да се подчертае, че имаше различия в политиките на гръцката и българската държава за справяне с пандемията от COVID-19 – строгостта и продължителността на мерките за блокиране бяха по-големи в Гърция, отколкото в България. Освен това последствията от пандемията от COVID -19 бяха много по-тежки за здравето и живота на българските граждани – през зимата на 2020-2021 г. България регистрира рекорден брой заразени с коронавируса, като в период страната беше на първо място в света по смъртност на 1 милион от населението (Karasimeonov, 2020:2). Всички гореспоменати факти може да са имали различни ефекти върху нивата на психичен дистрес, психично

благополучие и диспозиционен оптимизъм на възрастното население в тези две страни, като на свой ред са оказали модулиращи ефекти върху тяхното отношение към живота.

Настоящото изследване има някои ограничения, основното от които е различният размер на групите от гръцката и българската извадка, формирани по демографски критерии, което може да повлияе на статистическата сила на сравнителните анализи. Друго ограничение е наличието на други фактори, включително демографски, които биха могли да повлияят на отношението на възрастните хора към живота, но не са били изследвани, като здравословно състояние, доходи, религиозност и др.

Независимо от споменатите ограничения и трудности при провеждането на межкултурни изследвания, ние вярваме, че резултатите от настоящото изследване хвърлят светлина върху важни проблеми за нашето съвременно общество и могат да намерят приложение в разработването на социални и здравни програми, насочени към подобряване качеството на живот на възрастните хора, особено в Гърция и България. Нещо повече, нашите открития биха могли да бъдат полезни в по-глобален аспект, тъй като бързо глобализиращият се съвременен свят все повече изисква от нас да обмисляме и вземаме предвид свързаните с културата особености и характеристики на хората и събитията, когато се опитваме да ги изучаваме.

Моделът на нашите резултати ясно показва, че здравните системи във всички страни трябва да се ангажират с ефективни дейности за подобряване на психичното здраве на своите възрастни граждани, което от своя страна ще направи отношението им към живота по-положително.

ИЗВОДИ

Въз основа на статистическия анализ на емпиричните данни от изследването стигнахме до следните общи изводи:

1. Възрастните гърци имат по-положително отношение към живота в сравнение с възрастните българи.
2. Гръцките и българските възрастни се различават значимо по нивото на психичен дистрес, като възрастните българи показват по-високо ниво на психичен дистрес в сравнение с възрастните гърци.
3. Възрастните гърци показват значимо по-високо ниво на диспозиционен оптимизъм и по-висока цел в живота в сравнение с възрастните българи.
4. Гръцките и българските възрастни хора не се различават по нивата на психично благополучие и удовлетворение от живота.
5. Отчетени са значими ефекти на взаимодействие между културата, условията на живот и местоживеенето върху нивата на психичния дистрес, като възрастните гърци, живеещи сами в селски район, имат най-високо ниво на психичен дистрес, а възрастните гърци, живеещи в селски район с роднини – най-ниско ниво на психичен дистрес.
6. Отчетени са значими ефекти на взаимодействие между култура, пол, образование и условия на живот върху нивото на психично благополучие, като възрастните български жени, живеещи с роднини, и възрастните българи с висше образование, живеещи с роднини, демонстрират най-високо ниво на психично благополучие, а за разлика от тях, гръцките възрастни жени, живеещи сами, и възрастните гърци без висше образование, които живеят сами, демонстрират най-ниско ниво на психично благополучие.
7. Отчетени са значими ефекти на взаимодействие между култура, пол, образование и условия на живот върху ниво на диспозиционен оптимизъм, като гръцките възрастни жени, живеещи с роднините си, особено тези с основно образование,

показват най-високо ниво на оптимизъм, а българските възрастни жени, самотно живеещите мъже, особено тези със средно или висше образование, както и самотно живеещите гръцки възрастни жени с висше образование, показват най-ниско ниво на оптимизъм.

8. Отчетени са значими ефекти на взаимодействие между култура, пол и образование, както и между култура, образование и условия на живот върху целта в живота, като гръцките възрастни мъже с висше образование и тези, които живеят с партньор, показват най-висока цел в живота, и българските възрастни мъже със средно образование и самотно живеещите гръцки възрастни мъже – най-ниска цел в живота.

9. Отчетени са значими ефекти на взаимодействие между култура, пол, образование, условия на живот и местоживеене върху нивото на удовлетвореност от живота, като възрастните гърци с висше образование, които живеят с партньор и роднини или живеят в селски район, и гръцките възрастни жени с висше образование или тези, които живеят с партньор и роднини, показват най-високи нива на удовлетвореност от живота. За разлика от тях българските възрастни хора с основно образование, живеещи в град, българските възрастни мъже със средно образование, възрастните гърци с висше образование, живеещи сами или с основно образование, живеещи в град, и гръцките възрастни жени, живеещи сами, показват най-ниски нива на удовлетворение от живота.

10. Отчетена е отрицателна корелация между психичен дистрес и психично благополучие (умерена по сила за гръцката извадка и слаба за българската извадка), и умерена положителна корелация между цел в живота и удовлетворение от живота и в двете културни извадки.

11. Отчетена е слаба положителна корелация между диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота в гръцката извадка от възрастни хора, но не и в българската.

12. Гръцките възрастни мъже и жени значимо се различават по нивото на психологическо страдание, като възрастните жени са по-разстроени в сравнение с възрастните мъже.
13. Гръцките възрастни мъже и жени не се различават по ниво на психично благополучие, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота.
14. Гърците в ранна старост показват по-високо ниво на психичен стрес в сравнение с гърците в късна старост.
15. Липсват свързани с възрастта (ранна срещу късна старост) различия в психично благополучие, цел в живота, оптимизъм и удовлетворение от живота сред възрастните гърци.
16. Възрастните гърци с висше образование са с най-високо ниво на оптимизъм и удовлетворение от живота, а тези с основно образование – с най-ниско ниво на оптимизъм и удовлетворение от живота.
17. Образователното ниво е фактор без значимо влияние върху възприятията на гръцките възрастни за цел в живота, психичен дистрес и психично благополучие.
18. Местоживеенето е фактор без значимо влияние върху възприятията на гръцките възрастни за нивото на психологичен стрес, психично благополучие, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота.
19. Възрастните гърци, които живеят сами, демонстрират по-ниско ниво на диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота в сравнение с тези, които живеят с партньор, с роднини или и с роднини, и с партньор.
20. Условието на живот (с партньор, с роднини, с партньор и роднини или сам) не са фактор, който инициира значими индивидуални различия в психичния дистрес, психичното благополучие и целта в живота при гръцките възрастни хора.
21. Българските възрастни мъже и жени значимо се различават по нивото на психичен дистрес, като възрастните жени са с по-висок дистрес в сравнение с възрастните мъже.

22. Липсват свързани с пола различия в нивата на психично благополучие и дистрес, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетвореност от живота, сред възрастните българи.

23. Българите в ранна старост проявяват по-високо ниво на диспозиционен оптимизъм и по-висока цел в живота в сравнение с българите в късна старост.

24. Липсват свързани с възрастта (ранно срещу късно стареене) различия в психичното благополучие, психичния дистрес и удовлетвореността от живота сред българските възрастни хора.

25. Българските възрастни хора с висше образование демонстрират най-високо ниво на психично благополучие, а тези със средно образование демонстрират най-ниско ниво на психично благополучие.

26. Образователното ниво е фактор без значим ефект върху нивото на психичен дистрес, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота сред възрастните българи.

27. Местоживеенето е фактор, който не инициира значими индивидуални различия сред възрастните българи по отношение на психичен стрес, психично благополучие, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота.

28. „Условията на живот” се очертават като най-мощния фактор, инициращ индивидуалните различия в нагласата към живота на възрастните българи. Този фактор оказва значимо влияние върху всички изследвани променливи, с изключение на цел в живота, като възрастните българи, живеещи сами, демонстрират най-високо ниво на психичен дистрес и най-ниско ниво на психично благополучие, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота в сравнение с тези, които живеят с партньор, с роднини или с партньор и роднини.

ПРИНОСИ

1. Направен е литературен обзор на съвременните теоретични концепции и резултати от емпирични изследвания относно стареенето, старостта и нагласата към живота на възрастните хора, отразено в нивата на психично благополучие и психичен дистрес, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота.
2. По наше знание, до момента липсват сравнителни изследвания на нагласата към живота на гръцките и българските възрастни хора.
3. Настоящото изследване цели проучване на значението на културата за формирането на нагласата към живота на възрастните хора. Следователно, резултатите му биха допринесли за обогатяване на знанията ни за силата на културата да инициира индивидуалните различия в психично благополучие и дистрес, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота, самостоятелно и във взаимодействие с демографските фактори: пол, възраст, условия на живот, местоживеене.
4. Това проучване разширява изследванията, свързани с психологията на възрастните хора в Гърция и България.
5. Осигурени са нови доказателства, че възрастните гърци имат по-положителна нагласа към живота в сравнение с възрастните българи.
6. Осигурени са нови емпирични доказателства, че възрастните гърци имат по-ниско ниво на психичен дистрес и по-високи нива на диспозиционен оптимизъм и цел в живота в сравнение с българските възрастни възрастни.
7. Осигурени са нови емпирични доказателства, че гръцките и българските възрастни хора не се различават по ниво на психично благополучие и удовлетвореност от живота.
8. Осигурени са нови емпирични доказателства, че както при гръцките, така и при българските възрастни хора, факторът

„пол“ има значим ефект върху психичния дистрес, като жените показват по-високо ниво на психичен дистрес, но няма ефект върху психичното благополучие, целта в живота, диспозиционния оптимизъм и удовлетворението от живота.

9. Намерени са нови емпирични доказателства, че както при гърците, така и при българските възрастни възрастни факторът „място на пребиваване“ няма значим ефект върху психологичен дистрес, психологично благополучие, цел в живота, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота.

10. Намерени са нови емпирични доказателства за свързани с културата различия в ефекта на фактора „възраст“. При възрастните гърци възрастта влияе върху психичния дистрес, като гърците в ранна старост показват по-високи нива в сравнение с гърците в късна старост. При възрастните българи възрастта влияе върху целта в живота и диспозиционния оптимизъм, като българите в ранна старост показват по-висока цел в живота и по-висок диспозиционен оптимизъм в сравнение с българите в късна старост.

11. Открити са нови емпирични доказателства за свързани с културата различия в ефекта на фактора „образование“. При възрастните гърци образованието влияе върху нивото на диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота, като възрастните гърци с висше образование показват по-висок диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота в сравнение с възрастни гърци с основно или средно образование. При възрастните българи образованието влияе върху психичното благополучие, като тези с висше образование показват по-високо психично благополучие в сравнение с тези с основно или средно образование.

12. Открити са нови емпирични доказателства за свързани с културата различия в ефекта на фактора „условия на живот“. При възрастните гърци условията на живот влияят върху диспозиционния оптимизъм и удовлетворението от живота, като

тези, които живеят сами, показват по-нисък диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота. При възрастните българи условията на живот влияят върху психичния дистрес, психологиното благополучие, диспозиционния оптимизъм и удовлетворението от живота, като възрастни българи, които живеят сами, показват по-високо ниво на психичен дистрес и по-ниски нива на психично благополучие, диспозиционен оптимизъм и удовлетворение от живота.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДОКТОРСКАТА ДИСЕРТАЦИЯ

1. Gkadziora, K. D. (2020). Subjective well-being of the elderly in Greece. *Yearbook of Psychology*, Vol.11(2), 112-117. Online ISSN 2683-0426
2. Gkadziora, K. D. (2022). Determinants of life purpose and life satisfaction of elderly people in Greece. In T. V. Petkova & V. S. Chukov (Eds.), *8th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 191-198). Belgrade: Center for Open Access in Science. <https://doi.org/10.32591/coas.e-conf.08.17191g>
3. Gkatziora, K. & Asenova, I. (2022). A comparative study of Greek and Bulgarian older adults' perceptions of their own psychological well-being and distress one year after the beginning of the Covid-19 pandemic. In T. V. Petkova & V. S. Chukov (Eds.), *8th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 161-166). Belgrade: Center for Open Access in Science. <https://doi.org/10.32591/coas.e-conf.08.13161g>
4. Gkadziora, K. D. (2020). Dispositional optimism in Greek and Bulgarian senior adults: A comparative cross-cultural study. *Yearbook of Psychology*, (in print)

**SOUTH – WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKY”
BLAGOEVGRAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY**

ABSTRACT

of PhD thesis on the topic:

**THE IMPACT OF CULTURE ON ELDERLY PEOPLE’S
ATTITUDE TOWARDS LIFE: A COMPARATIVE STUDY
BETWEEN GREECE AND BULGARIA**

For acquiring of educational and scientific degree “Doctor”, Area of high education: 2. Social, Economic and Legal Sciences, Professional field: 3.2 Psychology, Field: “Educational and developmental psychology”

PhD student: **KONSTANTINA DIMITRIOS GKATZIORA**

Supervisor: **Prof. D-r Ivanka Asenova**

Blagoevgrad, 2023

The dissertation work was discussed and proposed for defense at a meeting of the Department of Psychology Faculty of Philosophy, at the South-West University “Neofit Rilski”– Blagoevgrad.

The dissertation content includes an introduction, three chapters, conclusions, contributions and applications. The text is in a volume of 160 pages, which includes 48 tables. The cited literature covers 165 titles.

The defense of the dissertation will be held on 16.06. 2023 year from 13.30 h. in Hall 1210A, First Building of SWU "Neofit Rilski" - Blagoevgrad.

The defense materials are available at the office of the Department Psychology on the third floor, First Building of SWU "Neofit Rilski" – Blagoevgrad.

INTRODUCTION

The world's population in highly developed countries and especially in European countries, is ageing rapidly and the proportion of elderly people is progressively increasing. According to WHO data, in 2020 the number of people over the age of 60 years already exceeded the number of children under 5 years, and the forecast is that by 2030 one in six people will be over the age of 60 (WHO, 2022).

Awareness of these social processes and their consequences motivate researchers to in-depth study of the psychology of the elderly people.

CHAPTER I. THEORETICAL PART

1. Old age and aging

Gerontology is a multidisciplinary scientific field which aims at studying all aspects of old age, aging and old people (Harris, 1988; Paltasingh, 2015). In general, the subject of gerontopsychology can be defined as studying the changes in the structure and functions of the brain that occur during the process of aging and the resulting changes in cognitive, personality and social status and functioning of the elderly as well as how elderly cope with all these challenges so as to have a high quality and satisfying life and experience mental well-being (Martin, Theill, & Schumacher, 2013).

Biological theories conceptualize aging as a set of processes that occur in the human organism on a molecular, cellular, and system levels, without contradicting or mutually exclusive, on the contrary, they can combine and complement each other in the attempt to provide a more complete and detailed explanation and description of aging processes (Hayflick, 1996).

The classic psychological theories include Maslow's theory of human needs, Jung's theory of individualism, and psychosocial development theory of Erikson (Lange & Grossman, 2010).

Sociologic theories put accent on the changes in the social roles and interpersonal relationships of aging people and the challenges they cause for their social adjustment that come with age. While the early

sociological theories were mainly based on studies covering old people who lived in institutions, which led to a rather serious distortion of the conclusions about the actual status of the studied phenomena and processes, more modern theories were based on different samples, more accurately representing the diversity of the elderly population (Lueckenotte, 2000).

Pathath (2017) described four main types of aging of human beings: the first one is the biological age of a person; the second type is the psychological age which is related to subject's ability to adapt successfully to changes that occur in his organism and mind compared to the average for the general population; the third type of aging is the functional age which has a lot in common with psychological age and refers to a subject's capacities for social functioning in the human societies; the fourth type of aging refers to the social age and is associated with the subjects' social skills and abilities to qualitatively realization of social roles (Pathath, 2017:16).

2. Culture and culture-related differences in perception and attitudes towards aging and senior adults

Löckenhoff and co-workers (2009) reviewed research on cross-cultural differences in perceptions of aging and their determinants and pointed out that earlier studies put accent on examination of socioeconomic factors as determinants of cross-cultural differences in attitudes towards aging and senior adults and found that economically and industrially developed countries had more negative attitudes toward aging, and the social status of their elderly is also worse in comparison to countries with lower economic and industrial development.

Regarding cross-cultural differences in perceptions and attitudes towards aging and old age, reviewing previously conducted few studies on that topic Löckenhoff and co-workers (2009: 944) pointed out that they were mainly focused on the search for the effects of cross-cultural differences in values and belief systems, especially in

the plane of Eastern-Western countries comparisons, but their findings were markedly inconsistent: some studies found more positive attitudes toward aging and older people among Asian peoples, another part of studies found more positive attitudes toward aging and older people among Western peoples, and still others failed to find significant differences between these cultures.

Studies' results showed that aging was perceived much more positively in Eastern cultures than in Western cultures, which was explained by the influence of Buddhist and Confucian philosophies on the concepts and perceptions of Eastern peoples about aging and old people (Karasawa et al., 2011). For example, in Japan old age is perceived as a very valuable part of human life characterized by spiritual maturity and wisdom. Moreover, the traditional Confucian value of filial honor ensures that the young respect and care for the elderly (Hwang, 1999).

3. Attitudes – definition, genesis, characteristics, functions

Attitude is a concept that comes from the Latin word *aptus* and means ready for action. This term was first used by Spencer in 1862 (Fishman et al., 2021). In general, the attitude can be defined as the way in which an individual perceives the life, looks at life's events, other people and their life or behavior, as well as the way in which he/she reacts to events, situations, people, including to himself. The individual's attitude is created by his/her own thoughts and patterns of thinking (Ajzen, 2001).

McGuire (1989) hypothesized the existence of seven different models of the structural organization of the attitudes of an individual and depending on the target of the individual's attitudes. The same researcher viewed attitudes as a phenomenon of arrangement of the objects of thoughts on certain dimensions for evaluation. Objects of thoughts could be all kinds of things: objects, subjects, events about which the others have some definite opinion.

The most modern models for explanation of attitudes are known as the multicomponent models of attitude. These models share the understanding for the multiple nature of attitudes and postulate that the evaluations depend by both cognitive processes and affective processes (for discussion see van der Pligt et al., 1998). Attitudes differ in their valence and can be negative or positive or rather neutral. Attitude may be more extreme or may be more conforming and close to the socially typical ones (Briñol et al., 2019).

Another characteristic of attitudes is their strength. Research indicated that the stronger the attitudes, the more stable they are and correspondingly less influenced by the context (Lavine et al., 1998). Attitudes are temporally stable, difficult to change under the influence of influence, persuasion or argument, and can be good predictors of a range of behavioral responses (Ajzen, 2001).

Another characteristic of attitudes is their ambivalence which refers to the simultaneous existence of two opposite tendencies of disposition and judgment in the attitude of an individual towards an attitude target (Ajzen, 2001).

Duration and power of impact are another characteristics of attitude. Some attitudes are characterized by remarkable durability, while others are fleeting; respectively, some attitudes can have a strong impact on a person's thoughts and behavior, while others do not have this effect.

Regarding the attitude's functions and their role both in the development of attitudes themselves and the outcomes of their existence. Briñol, Petty and Stavraki (2019) have summarized the published materials on this topic and described basic functions of attitudes, namely, value-expressive function of attitudes, the knowledge function, the ego-defensive function, the social-adjustive function, and the utilitarian function.

There is a suggestion, although weakly empirically supported, that attitudes have the power to modulate descisions and memory through their influence on the perception and analysis of information. Of

course, the bias is in direction of conformity with the subject's attitudes (Eagly, Chen, Chaiken, & Shaw-Barnes, 1999).

4. Psychological well-being – theoretical conceptualization

Well-being is a multifaceted concept that refers to the best subjective feelings and functioning in life of a person (Ryan & Deci, 2000). Well-being is not a lack of ill-being, because the relationship between illness and negative affects and well-being and positive affects, respectively, is not reciprocal.

There are two main approaches in the evaluation of subjective well-being, namely, hedonic and eudemonic ones (Delle Fave et al., 2010). The dominant perspective is the hedonic one. According to this approach, well-being is closely related to the experience of pleasure and the fulfillment of an individual's wishes, as well as to the absence of pain and physical and mental suffering.

As people age, there emerged differences in what people pursued, what they want to achieve, with younger adults being more interested in new and updated knowledge and in increasing experience, and elderly being more interested in reaching a deeper and more poignant understanding of the things of life (Ryff, 1989).

With regard to variation in the components of well-being it was found that oldest adults self-perceived the least positive personal change, in the sense of personal growth, middle-aged adults perceived themselves as the most autonomous compared to the other groups, while the youngest adults perceived themselves as possessing least mastery in comparison to the the other two older groups (Ryff, 1991). Moreover, with advancing age, the gap between ideal self-perception and actual self-perception, as reflected in self-reported status, decreased. However, on the basis on meta-analyses Pinquart (1997) concluded that old age is not related to significant negative change in psychological well-being.

Lots of factors that could impact the subject's perceptions and feelings of subjective well-being, were found. Family emerges as

one of the most significant predictor (Myers, 2000). However, researchers usually focus on marital status rather than family, because children no longer live with their parents. Educational level is also related to the perceived level of well-being in old age, with senior adults with higher education feeling higher level of well-being (Gerstorf et al., 2007; Paralikas et al., 2021).

Gender is another characteristic that is a factor with differentiated effects on the subjective well-being in old age, with senior women demonstrating lower well-being than senior men, especially among those who lived alone (Pinquart & Sörensen, 2001). Especially in elderly people, objective physical health was found to be very weakly related to subjective well-being (Okun & George, 1984). Also, there were empirical evidence that low subjective well-being was related to low income, lack of physical activity, lots of diseases, emotional problems such as depression and anxiety, as well as bad sleeping (Lukaschek et al., 2017).

Living in rural regions in comparison to urban regions also emerged as a factor related to higher risk of low level of mental health especially increased presentation of depressive symptoms (Dan et al., 2012; Paralikas et al., 2021).

Studies' results showed that living alone was related to lower levels of subjective well-being in elderly, while living with a partner was related to the opposite pattern (Schulz & Waldinger, 2010).

Culture is another predictive factor of the subject's judgment of subjective well-being. According to Diener (2000), culture seen in the framework of the dichotomy individualistic vs. collectivist societies, has impact on subjective well-being by differentiating the factors that determine the feeling of happiness. In individualistic societies, self-assessed levels of satisfaction with life usually were influenced by the individual's emotions and feelings. In contrast, individuals living in collectivist societies evaluate their satisfaction with life using as criteria the values of the society they live in, and not the feelings and emotions they experience, with another words

such people are satisfied with their lives if they judge they have always done “the right things”.

Based on a literature review on this issue Tov and Diener (2009) concluded that some aspects of the subjective well-being and their determinants can be seen in all cultures, but other aspects of the subjective well-being remain unique for each culture and therefore – uncomparable across cultures.

Regarding the factors that predict the subjective well-being, the absolutely scarce data for the Greek elderly confirmed the important role of family and culture (Efkiides, Kalaitzidou & Chankin, 2003).

Recently aiming to study the physical and mental health status of Greek senior adults and its dependence on several socio-demographic characteristics, Paralikas et al. (2021) found that Greek senior adults who were female, lived in rural regions and without a partner, showed the highest frequency of depressive symptoms and lower mental health.

Regarding the Bulgarian elderly population the results are also scarce. Petrov and Coleman (2019) conducted a longitudinal study with the aim to examine and compare self-perceptions of the same sample of the Bulgarian rural people over the age of 70 about their mental health in two different historical periods, as well as the dynamics of these perceptions over the studied period, and found a significant increase in the frequency of depression from the first to the second assessment, an increase in personal dissatisfaction and a decrease in self-evaluation. At the second assessment, conducted in the period 2007-2008, researchers found depression in half of the Bulgarian sample – a really unusually high incidence.

5. Purpose in Life – theoretical conceptualization

Purpose in life is a defining feature of mental health and subjective well-being and refers to people's perceptions for the core significance and purpose of their personal existence (Dezutter et al.,

2013) and is the starting point in goal-setting processes and making life decisions (Ribeiro et al., 2020).

Pinquart (2002: 90) conducted a meta-analysis of previous studies' results concerning perceptions of adults, including elderly, regarding their life purpose and concluded that age is a factor which provokes a gradually increasing reduction in purpose in life with advancing age. In addition, the researcher revealed a strong association of purpose in life with embedding in society, health status, socioeconomic status, everyday competence, employment status and marital status, as well as with psychological well-being and quantity of depressive signs.

Nearly two decades later Ribeiro et al. (2020) performed a new review and found that high purpose in life was associated with good health, preserved cognitive abilities, good control over emotions, sense of life well-being and good life adaptation (Ribeiro et al., 2020: 2127). Based on another meta-analytical review AshaRani and co-workers (2022) concluded that lower educational level, lower income, female sex, lack of social relationships and especially those without family members, were associated with decline in the purpose in life in the elderly people.

Studies' results consistently have found that purpose in life decreases in old age, especially after the retirement – an event that usually triggers felling related an existential crisis (AshaRani et al., 2022; Pinquart, 2002).

6. Life Orientation – theoretical conceptualization

Life Orientation refers to the extent to which an individual is optimistic about life and the future. Studies' results showed that optimism was related to the subject's mental and physical health and the low levels of optimism were a risk factor for the emergence and persistence of mood and anxiety disorders (Bates, 2015).

The literature review outlined three main approaches in conceptualizing optimism. In the framework of the first approach

optimism was seen as a personality trait that influences the manner in which an individual rationalizes, and accepts negative life events and challenges and life in general (Scheier & Carver, 1985).

In the focus of the second approach was the attempt to understand the psychological basis of the antipode of optimism, namely pessimism. In this framework optimism has been considered as an attributional style (Peterson & Seligman, 1987).

The third approach took shape within the socio-cognitive perspective and was seen as a cognitive bias and not as a personality characteristic (Weinstein, 1984).

Regarding the culture-related differences in dispositional optimism, research is still impressively insufficient. In such a study Chang, Asakawa and Sanna (2001) found more pronounced pessimism in the European American participants in comparison to the Japanese participants. In another study, You, Fung and Isaacowitz (2009) found that younger American subjects and older Chinese subjects demonstrated lower level of dispositional optimism in comparison to older American subjects and younger Chinese subjects.

7. Satisfaction with Life – theoretical conceptualization

Subjective well-being is a multidimensional phenomenon and life satisfaction is seen as its cognitive component which refers to perceiving, comparing and evaluating the quality of a subject's own life at the moment and his/her idea of a good and satisfying life (Diener et al. 1999). There is evidence that a subject's age affects the assessment of the level of satisfaction with life that the elderly Europeans give themselves as well as that personal level of satisfaction with life of elderly Europeans increases with age (Angelini et al., 2012).

Previous research has shown that multiple factors such as psychological, social and behavioral, but not genetic, were associated with life satisfaction in senior adults (see Papi & Cheraghi, 2021). Didino and co-workers (2016) found that life satisfaction of senior

adults in Siberia (Russia) depended most on good health, satisfactory social relations, and good material conditions. Papi and Cheraghi (2021) reported a significant relationship of education, work engagement, daily activities, social support, and health status with feeling of life satisfaction in Iranian elderly people.

Focusing on studies in the American population, Myers (2000) concluded that human happiness depends much less on external factors such as gender, income or age, and is much more determined by internal things.

About two decades ago, Efklides, Kalaitzidou and Chankin (2003) have examined several factors that may contribute to the subjective quality of life in Greek elderly people and also found no significant impact of age, educational level, sex and health status on subjective rating of life satisfaction.

In their study Diener and Diener (1995) revealed two interesting findings: first, higher correlation between self-esteem and life satisfaction in members belonging to individualist cultures, people, including those in old age, in comparison to members of collectivist cultures, and second – higher correlation between financial satisfaction and life satisfaction in members belonging to poor in comparison to rich states.

1.7 Covid-19 pandemic and its psychological effects on elderly people

An increasing number of studies have reported negative effects of the COVID-19 pandemic on mental health and social functioning of people from all ages (Dawel et al., 2020; Mendez-Lopez et al., 2022). Since the elderly people are at highest risk of severe course of the disease, many post-Covid complications and secondary health problems, as well as lethal outcome of the disease, it is quite logical to expect that they would be the subject of greater negative effects caused by the COVID-19 pandemic (Lebrasseur et al., 2021).

However, in a review of studies published till October, 2020 on the influence of the COVID-19 pandemic on elderly people, Lebrasseur et al. (2021) summarized their findings and made the conclusion that people of all ages had experienced the negative effects of the COVID-19 pandemic, but the psychological effects have been most severe for young people, mostly due to social isolation, the impossibility of normal communication they were forced to experience, which in turn increased their feelings of loneliness.

In a cross-cultural study on a set of behaviors related to health and in some way to well-being during COVID-19, Ruiz et al. (2021) studied a group from 8 countries situated on four continents. The results revealed a number of culture-related differences in the measured variables, but regarding the effect of age Ruiz et al. (2021) found that compared to other age, the oldest subjects exhibited fewer personal and emotional problems compared to the younger groups.

The present study aimed at investigating in comparative plan Greek senior adults and Bulgarian senior adults' attitudes towards life. However, the time for conducting the research assessment coincided with the unforeseen situation imposed by life in the conditions of the COVID-19 pandemic, which obliges us, in the analysis of empirical data, to take this fact into account.

CHAPTER TWO. RESEARCH METHODOLOGY

2.1. Theoretical framework of the study

There is empirical evidence that culture can influence people's attitudes. Present study was entirely focused on comparisons between Greek and Bulgarian cultures, where different patterns of attitude towards life seem quite possible, due to many arguments.

2.2 Research purpose and hypotheses

The main purpose of present study was to examine and compare the attitude towards life of a sample of senior adults that are representative of the Greek general population and a sample of senior adults that are representative of the Bulgarian general

population, respectively. As a second purpose we aimed to study and compare the effects of demographic characteristics on the attitude towards life of the two studied samples which represent the Greek and the Bulgarian old people.

We formulated the following research hypotheses:

Main hypothesis: Greek senior adults have more positive attitude towards life in comparison to Bulgarian senior adults.

First sub-hypothesis: The Greek senior adults display lower level of psychological distress and higher levels of psychological well-being, satisfaction with life, dispositional optimism and purpose in life in comparison to the Bulgarian senior adults.

Second sub-hypothesis: There are culture-related differences in the effects of the demographic factors “gender”, “age”, “education”, “living conditions”, and “place of residence” on the levels of psychological distress, psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction.

2.3. Research objectives

Based on the research purposes and hypotheses, the following research objectives were formulated:

1. Review of scientific literature relevant to the topic of the dissertation study.

2. Selection of appropriate research tools for the assessment of the attitude to life, allowing the verification of the raised research hypotheses.

3. Recruiting subjects, planning and conducting their assessment with the set of research tools.

4. Statistical analysis of the empirical data obtained from the applied set of research tools.

- 4.1 Between-group comparisons of the effect of culture (Greek vs. Bulgarian) on the levels of psychological distress and well-being, satisfaction with life, optimism and the purpose in life.

4.2 Within-group and between-group comparisons of the effects of age on the levels of psychological well-being, satisfaction with life, optimism, and the purpose in life of the Greek and the Bulgarian elderly samples.

4.3 Within-group and between-group comparisons of the effects of gender on the levels of psychological well-being, satisfaction with life, optimism and the purpose in life of the Greek and the Bulgarian elderly samples.

4.4 Within-group and between-group comparisons of the effects of educational level on the levels of psychological well-being, satisfaction with life, optimism and the purpose in life of the Greek and the Bulgarian elderly samples.

4.5 Within-group and between-group comparisons of the effects of living conditions (with a partner and/or relatives or alone) on the levels of psychological well-being, satisfaction with life, optimism and the purpose in life of the Greek and the Bulgarian elderly samples.

4.6 Within-group and between-group comparisons of the effects of place of residence (urban vs. rural) on the levels of psychological well-being, satisfaction with life, optimism and the purpose in life of the Greek and the Bulgarian elderly samples.

5. Drawing conclusions about the influence of culture on the attitude towards life in old age.

2.4. Characteristics of the studied samples

The total sample that was studied in the present PhD study included 294 individuals, aged 60–89 years, representatives of the Greek and the Bulgarian senior adults. At the time of the study, all participants were living independently, i.e. they were not institutionalized.

The Greek elderly group consisted of 165 participants aged 60 – 89 years, as 123 of them were aged 60 – 74 years (i.e., early elderly; *Mean* age = 65.6; *SD* = 3.77), and 42 participants were aged 75 – 89 years (i.e., late elderly; *Mean* age = 82.1; *SD* = 4.63). Slightly more

of the sample was female (89 participants) and the rest were male (76 participants). As to their educational level, 37 participants had completed primary education, 80 had completed secondary education, and 48 had completed higher education. As to their living conditions, 59 participants were living with only a partner, 31 were living both with a partner and relatives, 34 were living with relatives, without a partner, and 41 were living alone. As to the place of residence (urban vs. rural), 112 participants were living in a city and the rest 53 participants were living in a village.

The Bulgarian elderly group consisted of 147 participants aged 60 – 89 years, as 102 of them were aged 60 – 74 years (i.e. early elderly; *Mean age* = 66.4; *SD* = 3.14), and 45 participants were aged 75 – 89 years (i.e., late elderly; *Mean age* = 75.5; *SD* = 5.33). Slightly more of the sample was female (86 participants) and the rest were male (61 participants). As to their educational level, 41 participants had completed primary education, 74 had completed secondary education, and 32 had completed higher education. As to their living conditions, 46 participants were living with only a partner, 27 were living both with a partner and relatives, 23 were living with relatives, without a partner, and 51 were living alone. As to the place of residence (urban vs. rural), 101 participants were living in a city and the rest 46 participants were living in a village.

2.5. Research instruments

The assessment of the attitude towards life was made based on the assessment of the status of its main components: psychological distress, psychological well-being, satisfaction with life, life orientation and purpose in life. For this purpose, the participants were asked to complete the following self-report questionnaires: The Heubeck and Neill's General Well-Being Test (2000); The Diener's Satisfaction with Life scale (SWLS) (Diener, 1984); The Schier, Carver and Bridges's Life Orientation Test – Revised (LOT-R) (1994); The Crumbaugh and Maholick's Purpose in Life Test (PIL

Test) (1964). In addition, the participants completed a short survey on basic demographic characteristics, namely: age, gender, educational level, and living conditions and place of residence.

2.6. Procedure of the collection of empirical information

Data was collected between June 2021 and May 2022. The participants were recruited through the help of social institutions, mainly through the churches and retirement communities (with the permission of the heads of these institutions), as well as through personal contacts. Only mentally healthy and literate individuals took part in the study. The Greek participants were residents of Thessaloniki, Karditsa, Veria and their surrounding villages. The Bulgarian participants were residents of Blagoevgrad, Petrich, Dimitrograd, Stara Zagora and their surrounding villages.

The questionnaires and the survey were given individually to each participant. Those who had vision problems completed their tests with the help of the interviewer.

CHAPTER 2. PRESENTATION AND ANALYSIS OF THE RESEARCH RESULTS

3.1 Results of the Greek elderly sample

3.1.1 The effect of factor “Gender” on the applied tests’ scores of the Greek sample

The male and female groups of the Greek elderly sample differed significantly in the mean scores of the scale “Psychological distress” ($t_{163/} = -2.237$; $p = .027$), with the elderly women showing higher distress than the elderly men, but did not differ in the mean scores of the scales “Psychological well-being” ($t_{163/} = -1.337$, $p = .736$), “Life Orientation” ($t_{163/} = 1.111$; $p = .268$), “Purpose in Life” ($t_{163/} = -.720$; $p = .472$) and “Life Satisfaction” ($t_{163/} = -.636$; $p = .526$).

3.1.2 The effect of factor “Age” on the applied tests’ scores of the Greek sample

The early and late elderly groups of the Greek elderly sample differed significantly in the mean scores of the scale “Psychological distress” ($t_{/163/} = 3.084$; $p = .002$), with the early elderly Greeks being with higher level of distress than the late elderly Greeks, but did not differ significantly in the mean scores of the scales Psychological well-being ($t_{/163/} = -.303$; $p = .762$), Life Orientation ($t_{/163/} = 1.146$; $p = .253$), Purpose in Life ($t_{/163/} = 1.859$; $p = .065$) and Life Satisfaction ($t_{/163/} = -.082$; $p = .935$).

3.1.3 The effect of the factor “Level of Education” on the applied tests’ scores of the Greek sample

Level of education emerged as a factor without significant impact on Psychological distress ($F_{/2/} = .714$; $p = .491$), Psychological well-being ($F_{/2/} = .270$; $p = .764$), Purpose in Life ($t_{/163/} = .911$; $p = .404$).

The level of education emerged as a factor with significant impact on the Life Orientation ($F_{/2/} = 6.064$; $p = .003$) and the Satisfaction with Life ($F_{/2/} = 3.134$; $p = .046$), with the tendency towards increasing the level of dispositional optimism and life satisfaction with increasing the level of education in the Greek elderly sample.

3.1.4 The effect of factor “Place of residence” on the applied tests’ scores of the Greek sample

Place of residence had weak and insignificant effects on the mean scores of the scales measuring psychological distress ($t_{/163/} = .880$; $p = .380$), psychological well-being ($t_{/163/} = 1.699$; $p = .091$), dispositional optimism ($t = -.138$, $p = .890$), purpose in life ($t = -.334$, $p = .739$), and satisfaction with life ($t = -1.064$, $p = .289$) in the Greek elderly sample.

3.1.5 The effect of factor “living conditions” on the applied tests’ scores of the Greek sample

The results showed insignificant main effect of the factor “living conditions” on the mean scores of the scales psychological distress ($F_{/3/} = 2.137$; $p = .098$), psychological well-being ($F_{/3/} = 1.880$; $p = .135$), and purpose in life ($t = 1.125$; $p = .341$), but significant main effect on

the mean scores of the scales life orientation ($t=14.728$; $p<.000$) and life satisfaction ($t=5.944$; $p=.001$).

The multiple comparisons revealed significantly higher level of distress and lower level of well-being, dispositional optimism and life satisfaction in the group of Greek elderly living alone ($p<.05$).

3.1.6 Interaction effects of demographic characteristics on the applied tests' scores of the Greek sample

3.1.6.1 Psychological well-being test

There were no significant interaction effects of all independent variables (gender, age, education, place of residence and living conditions) on the levels of psychological distress ($p>.05$). Significant interaction effects between living conditions and gender ($p=.024$), living conditions and education ($p<.000$), living conditions and place of residence ($p=.006$), and between education, age and place of residence ($p=.037$) on the psychological well-being, were found, with the following trends emerging:

- the Greek senior women living with a partner and relatives were with the highest level of psychological well-being and the those living alone being with the lowest level of psychological well-being;
- the Greek senior adults living with a partner only and having primary education were with the highest level of psychological well-being and those living alone and having primary or secondary education were with the lowest level of psychological well-being;
- the Greek senior adults living with a partner only in an urban area were with the highest level of psychological well-being and the Greek senior adults living alone in a rural area were with the lowest level of psychological well-being;
- the Greek late elderly having primary education and living in an urban area were with the highest level of psychological well-being and those having primary education and living in a rural area were with the lowest level of psychological well-being.

3.1.6.2 Life Orientation Test

There were significant interaction effects between living conditions and age ($p = .009$) and living conditions and education ($p < .000$) on the level of dispositional optimism, with the following trends emerging:

- the Greek early elderly living alone showed the lowest level of optimism and those living with a partner only - the highest one;
- the Greek elderly with higher education who lived alone showed the lowest level of optimism and those with higher education who lived with a partner and relatives or with relatives only demonstrated the highest level of optimism.

3.1.6.3 Purpose in Life Test

There were significant interaction effects between gender and education ($p < .000$), gender and residence ($p = .029$), living conditions and education ($p = .001$), and between age, living conditions and education ($p = .026$), with the following trends emerging:

- the Greek elderly men with higher education demonstrated the highest purpose in life and the Greek elderly men with primary education demonstrated the lowest purpose in life;
- the Greek elderly men who lived in a village demonstrated the highest purpose in life and the Greek elderly men who lived in a city demonstrated the lowest purpose in life;
- the Greek elderly with higher education who lived with a partner and relatives demonstrated the highest purpose in life and the Greek elderly with primary education who lived with relatives demonstrated the lowest purpose in life;
- the Greek early elderly with higher education who lived with a partner and relatives demonstrated the highest purpose in life and the Greek late elderly with primary education who lived with relatives demonstrated the lowest purpose in life.

3.1.6.3 Life Satisfaction Test

There were significant interaction effects between gender and education ($p = .033$), and between education, living conditions and place of residence ($p = .017$), with the following trends emerging:

- the Greek elderly men with primary education exhibited the lowest satisfaction with life and the Greek elderly women with higher education demonstrated the highest life satisfaction.

- the Greek elderly with secondary education who lived alone in a village showed the lowest satisfaction with life and those with higher education who lived with relatives in a village showed the highest life satisfaction.

3.1.7 Correlations between studied psychological variables for the Greek sample

There was a moderate negative relationship between psychological distress and psychological well-being ($r=-.301$), a significant moderate positive relationship between purpose in life and life satisfaction was found ($r=.509$), and a significant weak positive correlation between dispositional optimism and life satisfaction ($r=.180$).

3.2 Results of the Bulgarian elderly sample

3.2.1 The effect of factor “Gender” on the applied tests’ scores of the Bulgarian sample

The male and female groups of the Bulgarian elderly sample differed significantly in the mean scores of the scale “Psychological distress” ($t_{145}/=-2.660$; $p=.009$), with the elderly women showing higher distress than the elderly men, but did not differ in the mean scores of the scales “Psychological well-being” ($t_{145}/= -.135$, $p= .893$), “Life Orientation” ($t_{145}/= -.469$; $p = .640$), “Purpose in Life” ($t_{145}/= .665$; $p= .507$) and “Life Satisfaction” ($t_{145}/= -.438$; $p= .662$).

3.2.2 The effect of factor “Age” on the applied tests’ scores of the Bulgarian sample

The early and late elderly groups of the Bulgarian elderly sample did not differ significantly in the mean scores on the scales “Psychological distress” ($t_{145}/=-1.154$; $p=.250$), Psychological well-being ($t_{145}/=-1.174$; $p=.242$), and Life Satisfaction ($t_{145}/=1.428$; $p=.155$), but differed significantly in the mean scores on the scales

Life Orientation ($t_{/145/}= 5.189$; $p<.000$) and Purpose in Life ($t_{/145/}=2.056$; $p=.042$), with the early elderly group being with higher level of dispositional optimism and higher purpose in life in comparison to the late elderly group.

3.2.3 The effect of factor “Education” on the applied tests’ scores of the Bulgarian sample

Level of education emerged as a factor without significant impact on Psychological distress ($F_{/2/}=1.381$; $p=.255$), Life Orientation ($F_{/2/}=2.503$; $p=.085$), and Purpose in Life ($F_{/2/}=.072$; $p=.931$) and Satisfaction with Life ($F_{/2/}=1.405$; $p=.249$). However, the level of education emerged as a factor with significant impact on the Psychological well-being ($F_{/2/}=3.936$; $p=.022$), with the level of psychological well-being being higher in the group of Bulgarian elderly with higher education than in the group with secondary education ($p=.006$).

3.2.4 The effect of factor “Place of residence” on the Bulgarian sample’s results

Place of residence had weak and insignificant effects on the mean scores of the scales measuring psychological distress ($t_{/145/}=.505$; $p=.615$), psychological well-being ($t_{/145/}=-1.724$; $p=.087$), dispositional optimism ($t_{/145/}=-.289$, $p=.773$), purpose in life ($t_{/145/}=.087$, $p=.931$), and satisfaction with life ($t_{/145/}=-1.770$, $p=.079$) in the Bulgarian elderly sample.

3.2.5 The effect of factor “living conditions” on the applied tests’ scores of the Bulgarian elderly sample

The results showed significant main effect of the factor “living conditions” on the mean scores of the scales psychological distress ($F_{/3/}=2.730$; $p=.046$), psychological well-being ($F_{/3/}=4.357$; $p=.006$), Life Orientation ($t=7.850$; $p=.000$) and Satisfaction with Life ($t=5.419$; $p=.001$). The multiple comparisons revealed significantly higher level of distress and lower level of well-being, dispositional optimism and life satisfaction in the group of the Bulgarian elderly living alone compared to all the rest groups ($p<.05$).

Living conditions emerged as a factor without significant impact on the purpose in life ($t=.202$; $p=.895$) in the Bulgarian elderly sample.

3.2.6 Interaction effects of demographic characteristics on the applied tests' scores of the Bulgarian sample

3.2.6.1 Psychological well-being test

There were significant interaction effects between gender and age on the level of psychological distress ($p = .049$), with the late elderly women showing the highest level of psychological distress and the late elderly men showing the lowest level of psychological distress.

There were significant interaction effects between education and living conditions ($p = .009$), education and place of residence ($p = .029$), and education, gender and age ($p = .040$) on the level of psychological well-being, with the following trends emerging:

- The Bulgarian senior adults having higher education and living with relatives only had the highest level of psychological well-being and the Bulgarian senior adults living alone and having secondary education had the lowest level of psychological well-being;

- The Bulgarian senior adults having higher education and living in an urban area had the highest level of psychological well-being and the Bulgarian senior adults having primary education and living in a rural area had the lowest level of psychological well-being;

- The Bulgarian senior women having higher education and living with relatives had the highest level of psychological well-being and the Bulgarian senior women having secondary education and living alone had the lowest level of psychological well-being.

3.1.6.2 Life Orientation Test

There were significant interaction effects between gender, education and living conditions ($p = .012$) and age, education and living conditions ($p = .047$) on the dispositional optimism, with the following trends emerging:

- regardless of their educational level, men living alone demonstrated the lowest level of optimism, and men with higher

education and living with their partner demonstrated the highest level of dispositional optimism;

- regardless of their educational level, late elderly who lived alone demonstrated the lowest level of optimism, and late elderly having higher education and living with relatives demonstrated the highest level of dispositional optimism.

3.1.6.3 Purpose in Life Test

There were significant interaction effects between gender, education and residence ($p=.048$) and age, education and living conditions ($p=.016$) on the purpose in life, with the following trends emerging:

- the Bulgarian elderly men with secondary education who lived with relatives demonstrated the lowest purpose in life and the Bulgarian elderly women with higher education who lived in a village demonstrated the highest purpose in life.

- the Bulgarian early elderly with primary education who lived alone demonstrated the lowest purpose in life and the Bulgarian early elderly with higher education who lived with a partner and relatives demonstrated the highest purpose in life.

3.1.6.4 Life Satisfaction Test

There was significant interaction effect between education, living conditions and place of and residence ($p=.019$) on the life satisfaction, with the Bulgarian elderly with higher education who lived with a partner in a village demonstrating the highest life satisfaction and the Bulgarian elderly with primary education who lived with relatives in a city demonstrating the lowest satisfaction with life.

3.2.7 Correlations between studied psychological variables for the Bulgarian elderly sample

There was a significant weak negative relationship between psychological distress and psychological well-being ($r = -.205$), and a significant moderate positive relationship between purpose in life and life satisfaction ($r = .508$), which means that psychological well-being decreases when psychological distress increases and vice

versa, and that life satisfaction increases as purpose in life increases in the Bulgarian sample of senior adults.

3.3 Comparisons of the results of the Bulgarian and Greek elderly samples

3.3.1 Between-culture comparisons of the results on the Psychological well-being test

Greek and Bulgarian elderly samples differed significantly in the mean scores on the scale “Psychological distress” ($t_{310}=-2.669$; $p=.008$), but did not differ in the mean scores on the scale “Psychological well-being” ($t_{310}=.499$, $p=.618$). The observed tendency indicated higher level of psychological distress in the Bulgarian elderly in comparison to the Greek elderly and similar level of psychological well-being between the two culture samples.

There were significant interaction effects of culture, living conditions and residence on the level of psychological distress ($F_{(3)}=3.632$, $p=.014$), with the Greek elderly who lived alone in a village having the highest level of psychological distress, and the Greek elderly who lived in a village with relatives having the lowest level of psychological distress.

There were significant interaction effects between culture, gender and living conditions ($F_{(2)}=4.431$, $p=.013$), and culture, education and living conditions ($F_{(5)}=3.469$, $p=.005$) on the level of psychological well-being, with the following trends emerging:

- The Bulgarian elderly women who lived with relatives demonstrated the highest level of psychological well-being and the Greek elderly women who lived alone demonstrated the lowest level of psychological well-being.
- The Bulgarian elderly with higher education who lived with relatives demonstrated the highest level of psychological well-being and the Greek elderly without higher education who lived alone demonstrated the lowest level of psychological well-being.

3.3.2 Between-culture comparisons of the results on the Life Orientation Test

Greek and Bulgarian elderly samples differed significantly in the mean scores on the Life Orientation Test ($t_{/310/}=7.757$; $p< .000$), with the Greek elderly sample demonstrating higher dispositional optimism in comparison to the Bulgarian elderly sample

There were significant interaction effects between culture, gender and living conditions ($F_{(2)} = 3.743$, $p = .025$), and between culture, gender, education and living conditions ($F_{(1)} = 8.025$, $p = .005$) on the levels of optimism, with the following trends emerging:

- The Greek elderly women who lived with their relatives demonstrated the highest level of optimism and the Bulgarian elderly men who lived alone demonstrated the lowest level of optimism.
- The Greek elderly women with primary education who lived with their relatives demonstrated the highest level of optimism and the Bulgarian elderly men with secondary or higher education who lived alone as well as the Greek elderly women with higher education who lived alone demonstrated the lowest level of optimism.

3.3.3 Between-culture comparisons of the results on the Purpose in Life Test

Greek and Bulgarian elderly samples differed significantly in the mean scores on the Purpose in Life ($t_{/310/} = 3.367$; $p = .001$), with the Greek elderly sample demonstrating higher purpose in life in comparison to the Bulgarian elderly sample.

There were significant interaction effects between culture, gender and education ($F_{(2)}=3.757$, $p=.025$), and between culture, education and living conditions ($F_{(5)}=2.934$, $p=.014$) on the purpose in life, with the following trends emerging:

- The Greek elderly men with higher education demonstrated the highest purpose in life and the Bulgarian elderly men with secondary education demonstrated the lowest purpose in life.

- The Greek elderly men living with a partner demonstrated the highest purpose in life and the Greek elderly men living alone demonstrated the lowest purpose in life.

3.3.4 Between-culture comparisons of the results on the Satisfaction with Life Test

Greek and Bulgarian elderly samples did not differ significantly in the mean scores on the Purpose in Life ($t_{310}=1.265$; $p=.207$).

The assessment of the interaction effects between culture and the rest studied independent variables revealed significant interaction effects between culture, gender and education ($F_{(2)}=3.983$, $p=.020$), culture, gender and living conditions ($F_{(2)}=5.029$, $p=.007$), culture, education and living conditions ($F_{(5)}=3.111$, $p=.010$), and culture, education and place of residence ($F_{(2)}=4.289$, $p=.015$) on the life satisfaction, with the following trends emerging:

- The Greek elderly women with higher education demonstrated the highest satisfaction with life and the Bulgarian elderly men with secondary education demonstrated the lowest life satisfaction.

- The Greek elderly women who lived alone demonstrated the lowest satisfaction with life and the Greek elderly women who lived with a partner and relatives demonstrated the highest life satisfaction.

- The Greek senior adults with higher education who lived alone demonstrated the lowest satisfaction with life and the Greek senior adults with higher education who lived with a partner and relatives demonstrated the highest life satisfaction.

- The Greek senior adults with higher education who lived in a village demonstrated the highest satisfaction with life and in contrast – the Greek senior adults with primary education and the Bulgarian senior adults with primary education who lived in an urban area demonstrated the lowest life satisfaction.

DISCUSSION

With the present study we aimed to investigate in a comparative plan the effect of culture on the attitude of the senior adults towards life nowadays, as measured by their own perceptions of psychological well-being, psychological distress, life purpose, life orientation (optimism vs. pessimism), and satisfaction with life. For this purpose, we investigated a group of senior adults who were representative of the general Greek population of the elderly and a group of senior adults who were representative of the general Bulgarian population of the elderly, respectively. In addition, we tried to investigate the impacts of culture, gender, age, education, living conditions and place of residence, separately and in interaction, on each of the studied psychological variables.

Although Greeks and Bulgarians are Balkan and Orthodox peoples, they have lived in different historical, economic and social contexts, which led us to assume that some significant differences would be found between the senior adults of these two cultures regarding their attitude towards life the studied variables.

To our knowledge, no such comparative study has been conducted between the Greek and Bulgarian elderly population till now, which increases the importance of the present study's findings.

Results of the Greek senior adults revealed that elderly men and women significantly differed only in the levels of psychological distress, with the elderly women being higher distressed in comparison to the elderly men. No gender-related differences were found regarding their perceptions of psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism, and life satisfaction.

Regarding the effect of age in this ontogenetic period, the results revealed that only the level of distress was significantly affected by the age of the participants, with the early elderly Greeks being higher distressed in comparison to the late elderly Greeks.

Educational level emerged as a factor with significant impact both on life orientation and life satisfaction in the Greek elderly sample,

with the same tendency of increasing the level of dispositional optimism and satisfaction with life with increasing the level of education. Therefore, the elderly Greeks with higher education demonstrated the highest level of dispositional optimism and life satisfaction and those with primary education demonstrated the lowest level of optimism and life satisfaction. Respectively, educational level was a factor without significant effect on the Greek senior adults' perceptions of purpose in life, psychological distress and psychological well-being.

Place of residence was the only studied demographic factor that had no significant influence on the status of the studied variables reflecting the attitude to life of the studied Greek elderly.

The factor "living conditions" emerged as having the power to initiate individual differences among the Greek elderly participants regarding their attitude towards life by influencing the levels of dispositional optimism and life satisfaction, with the group of Greek elderly living alone demonstrating the lowest levels of dispositional optimism and life satisfaction in comparison to all the rest: those who lived with a partner only, with relatives only or with a partner and relatives together. This factor, however, had not significant effect on the level of psychological distress, psychological well-being and purpose in life in the Greek senior adults.

This our finding is consistent with the results reported by Efkiides, Kalaitzidou and Chankin (2003), that having family and children was positively associated with life satisfaction and subjective well-being in the Greek elderly people, as well as their age, educational level, and gender did not contribute to the subjective quality of life in Greek elderly people and had no significant impact on subjective rating of life satisfaction.

Examining the interaction effect of demographic characteristics on the Greek elderly sample's attitude towards life we revealed such an effect in all studied psychological variables except psychological distress. Our results showed the following tendencies:

- Being an elderly woman living alone, being an elderly with lower educational level who lived alone, being an elderly living alone in a rural area, or being an early elderly with primary education who lived in a rural area, were conditions associated with significantly lower levels of well-being. These results are consistent with the results of Paralikas et al. (2021) showing that Greek senior adults who were female, were living in a rural region and without a partner (i.e. were widow/ widower, divorced or never married subjects) demonstrated the highest frequency of depressive symptoms and lower level of mental health as a whole.

- In contrast, being an elderly woman living with a partner and relatives, being an elderly with primary education who lived with a partner only, being an elderly living with a partner only in a rural area, or being a late elderly with primary education who lived in a rural area, were conditions associated with significantly higher levels of well-being among the Greek senior adults.

- Being an early elderly who lived alone or being an elderly with higher education who lived alone, were conditions associated with significantly lower levels of optimism. In contrast, being an early elderly who lived with a partner only or being an elderly with higher education who lived with relatives or with a partner and relatives, were conditions associated with significantly higher levels of optimism.

- Being elderly men with primary education, being elderly men who lived in a city, being elderly with primary education who lived with relatives or being late elderly with primary education who lived with relatives only, were conditions associated with significantly *lower purpose in life*. In contrast, being elderly men with higher education, being elderly men who lived in a village, being elderly with higher education who lived with a partner and relatives, or being early elderly with higher education who lived with a partner and relatives, were conditions related to significantly *higher purpose in life*.

- Being an elderly man with primary education or being an elderly individual with secondary education who lived alone in a village, were conditions associated with significantly *lower life satisfaction*. In contrast, being an elderly woman with higher education or being an elderly individual with higher education who lived with relatives in a village, were conditions related to significantly *higher life satisfaction*.

Finally, a moderate negative relation between psychological distress and psychological well-being, a moderate positive relation between purpose in life and life satisfaction, and a significant weak positive relation between dispositional optimism and life satisfaction were found, which means that for the elderly representatives of the Greek culture it is true that life satisfaction increases as both purpose in life and optimism increase, and psychological well-being increases as psychological distress decreases.

With regards the pattern of the results of the *Bulgarian elderly sample*, we found that elderly men and women significantly differed only in the levels of psychological distress, with the elderly women being higher distressed in comparison to the elderly men. No significant gender-related differences were found regarding their perceptions of psychological well-being, purpose in life, life orientation and life satisfaction.

Regarding the effect of age – early versus late elderly age, the results revealed that both life orientation (dispositional optimism) and purpose in life were significantly affected by the age of the Bulgarian participants, with the early elderly Bulgarians demonstrating higher dispositional optimism and higher purpose in life in comparison to the late elderly Bulgarians. The levels of the other psychological variables – psychological well-being, psychological distress and life satisfaction, were not influenced by the age of the Bulgarian senior adults.

Educational level emerged as a factor with significant impact only regarding the level of psychological well-being in the Bulgarian

elderly sample, with the elderly Bulgarians with higher education demonstrating the highest level of psychological well-being. Respectively, educational level was a factor without significant effect on the Bulgarian senior adults' perceptions of psychological distress, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction. Place of residence was the only studied demographic factor that had no significant influence on the status of the studied variables reflecting the attitude to life of the studied Bulgarian elderly persons.

“Living conditions” emerged as the most powerful factor initiating individual differences in the Bulgarian elderly sample regarding their attitude towards life. This factor had significant effect on all studied variables except purpose in life, with the group of the Bulgarian elderly individuals living alone demonstrating the highest level of psychological distress and the lowest levels of psychological well-being, optimism and life satisfaction in comparison to all the rest: those who lived with a partner only, with relatives only or with a partner and relatives together.

Examining the interaction effect of demographic characteristics on the Bulgarian elderly sample's attitude towards life we found the following tendencies:

- Being a late elderly woman was a condition related to significantly higher levels of *psychological distress* and being a late elderly man was a condition associated with significantly lower level of psychological distress.

- Being an elderly individual with secondary education who lived alone, being an elderly individual with primary education who lived in a rural area, or being a senior woman with secondary education who lived alone, were conditions associated with significantly lower levels of *psychological well-being*. In contrast – being an elderly individual with higher education who lived with relatives, being an elderly individual with primary education and living in a rural area, being a senior woman with higher education

who lived with relatives, were conditions associated with significantly higher levels of well-being.

- Being an elderly man living alone or a late elderly individual who lived alone, were conditions associated with significantly lower levels of *optimism*. In contrast – being an elderly man with higher education who lived with a partner only or a late elderly individual with higher education who lived with relatives (but without a partner), were conditions associated with significantly higher levels of optimism.

- Being an elderly man with secondary education who lived with relatives or an early elderly individual with primary education who lived alone, were conditions associated with significantly lower purpose in life. In contrast – being an elderly woman with higher education who lived in a village or being an early elderly individual with higher education who lived with a partner and relatives, were conditions associated with significantly higher purpose in life.

- Being a senior adult with primary education who lived with relatives in a city, was a condition related to significantly lower life satisfaction. In contrast – being a senior adult with higher education who lived with a partner in a village was a condition related to significantly higher life satisfaction.

Finally, a significant weak relation between psychological distress and psychological well-being and a moderate positive relation between purpose in life and life satisfaction were found, which means that for the elderly representatives of the Bulgarian culture, it is typical for psychological well-being to decrease with increasing psychological distress and for life satisfaction to increase with increasing purpose in life.

Finally, in accordance with the main aim of the present dissertation study, we will discuss the results of the comparison of attitude towards life of the Greek and Bulgarian elderly samples.

We found that the Greek and Bulgarian elderly samples significantly differed in the levels of Psychological distress, with the Bulgarian

senior adults exhibiting higher level of psychological distress in comparison to the Greek senior adults. Furthermore, a significant interaction effect between culture, living conditions and residence on the levels of psychological distress was found, with the Greek elderly living alone in a rural area having the highest level of psychological distress, and the Greek elderly who lived in a rural area with relatives having the lowest level of psychological distress. Although culture did not have significant influence on the level of *psychological well-being*, there were significant interaction effects between culture and three of the other demographic factors that were examined, namely, gender, education and living conditions. According to the results obtained, the Bulgarian senior women living with relatives as well as the Bulgarian senior adults with higher education living with relatives demonstrated the highest level of psychological well-being, and in contrast, the Greek senior women living alone as well as the Greek senior adults without higher education who lived alone demonstrated the lowest level of psychological well-being.

Comparing the two culture regarding the levels of *dispositional optimism* (versus pessimism) we found that the Greek elderly sample showed higher levels of optimism than the Bulgarian elderly sample. In addition, the results revealed a significant interaction effect between culture, gender, education and living conditions on the level of dispositional optimism, with the Greek elderly women living with their relatives, especially those with primary education, displaying the highest level of optimism, and the Bulgarian elderly men living alone, especially those with secondary or higher education, as well as the Greek elderly women with higher education who lived alone displaying the lowest level of dispositional optimism.

The cross-cultural comparison found significant differences between the Greek and Bulgarian samples also in terms of *purpose in life*. Again, the Greek senior adults were those with higher purpose in life. The assessment of the interaction effects between culture and

the rest studied demographic characteristics on the levels of the purpose in life revealed significant interaction effects of culture, gender and education, as well as of culture, education and living conditions. What we found is that the Greek elderly men with higher education and those living with a partner displayed the highest purpose in life. In contrast, the Bulgarian elderly men with secondary education and the Greek elderly men living alone displayed the lowest purpose in life.

As for the *life satisfaction*, our results showed no significant culture-related differences. However, the study of possible interaction effects between the factor “culture” and the other studied demographic factors on the life satisfaction, found the following significant interaction effects: the highest levels of life satisfaction were displayed by the Greek senior adults with higher education who lived with a partner and relatives or in a rural area, as well as by the Greek elderly women with higher education or those who lived with a partner and relatives. In contrast, the lowest levels of life satisfaction were displayed by the Bulgarian elderly men with secondary education; the Greek elderly women living alone; the Greek senior adults with higher education living alone or with primary education living in an urban area; the Bulgarian elderly with primary education living in an urban area.

Finally, the applied correlation analysis revealed a negative relationship between psychological distress and psychological well-being (moderate in strength for the Greek sample and weak for the Bulgarian sample) and a moderate positive relationship between purpose in life and life satisfaction in both the Greek and Bulgarian samples. In addition, only for the Greek sample, a weak, but significant positive correlation between dispositional optimism and life satisfaction was found.

Thus, the overall pattern of the present study’s *results confirmed our main hypothesis* that Greek senior adults have more positive attitude towards life in comparison to Bulgarian senior adults. This our

finding was expected, given the data that among the European nations, the elderly population of Bulgaria is at the greatest risk of poverty, social exclusion and isolation (Babakova, 2021; Petrov & Coleman, 2019).

The significantly higher levels of dispositional optimism and purpose in life and lower level of Psychological distress among the Greek senior adults in comparison to the Bulgarian senior adults, and the similar levels of psychological well-being and life satisfaction in the two samples we found, *partially supported the first sub-hypothesis* which claimed that “The Greek senior adults display lower level of psychological distress and higher levels of psychological well-being, life satisfaction, dispositional optimism and purpose in life in comparison to the Bulgarian senior adults.”

As for *the second sub-hypothesis* testing, which claimed that “There are culture-related differences in the effects of the demographic factors “gender”, “age”, “education”, “living conditions”, and “place of residence” on the levels of psychological distress, psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction”, the pattern of the results partially supported it.

For the Greek elderly sample we found that:

- “female gender” and “early old age” significantly predicted higher level of psychological distress;
- “higher education” significantly predicted higher levels of dispositional optimism and life satisfaction;
- “living alone” significantly predicted lower level of dispositional optimism and life satisfaction;
- “place of residence” had no significant effects on the levels of the studied psychological variables.

Respectively, for the Bulgarian elderly sample we found that:

- “female gender” significantly predicted higher level of psychological distress;
- “early old age” significantly predicted higher levels of dispositional optimism and purpose in life;

- “higher education” significantly predicted higher level of psychological well-being;
- “living alone” significantly predicted higher level of psychological distress and lower levels of psychological well-being, dispositional optimism and life satisfaction;
- “place of residence” had no significant effects on the levels of the studied psychological variables.

Therefore, factors "gender" and “place of residence” had similar effects on the studied variables in the Greek and the Bulgarian samples; the factors "age" and “education” had different effects on the studied variables in the Greek and the Bulgarian samples; and the factors " living conditions" had similar effects on a part of the studied variables and different effects on the other part of the studied variables in the Greek and the Bulgarian samples.

Taken together, our findings concerning the comparison of the attitude towards life between the Greek and Bulgarian elderly people, as reflected in their perception of psychological well-being, life satisfaction, purpose in life and dispositional optimism, are in agreement with both the Diener’ s suggestion (2000), that culture emerges as a predictive factor of the subject’s perception of subjective well-being, and the Tov and Diener’ s conclusion (2009) that some aspects of the subjective well-being and their determinants can be seen in all cultures, but other aspects of the subjective well-being remain unique for each culture and therefore – uncomparable across cultures. Moreover, our findings are consistent with the results, reported by Steptoe, Deaton and Stone (2015) for the biggest reduction of the level of psychological well-being, as reflected in life satisfaction, in the former communist countries in East Europe, as well as with the results of Petrov and Coleman (2019) showing very high levels of life dissatisfaction and unusually high incidence of late life depression among the Bulgarian elderly people, especially those who were living alone.

In addition, the present study's results supported the previous research, dedicated to the study of psychological determinants of the attitude towards life of elderly people, with respect to their results indicating that gender (AshaRani et al., 2022; Lukaschek et al., 2017; Pinquart and Sörensen, 2001), age (Angelini et al., 2012), educational level (AshaRani et al., 2022; Berköz & Yirmibesoglu, 2013; Li, Chi & Xu, 2013; Papi & Cheraghi, 2021; Paralikas et al., 2021) and living conditions (AshaRani et al., 2022; Hybels, Blazer & Pieper, 2001; Leung et al., 2004; Myers, 2000; Schulz & Waldinger, 2010) emerge as factors that initiate individual differences in the levels of well-being, life satisfaction etc. Our finding that senior women in both cultures displayed higher psychological distress are consistent with the finding reported by Lukaschek et al. (2017) and Pinquart and Sörensen (2001) for other cultures.

The new finding in our study was that the strength of the effects of some of the studied demographic factors on psychological variables, delineating attitudes toward life, were culturally dependent. Accordingly, our results showed that “age” and “living conditions” had larger effects on the attitude towards life (i.e. they influenced more psychological variables determining attitude towards life) in the Bulgarian elderly sample than in the Greek elderly sample, while “educational level” had larger effect on the attitude towards life in the Greek elderly sample in comparison to the Bulgarian elderly sample. In contrast, the similar effects of “gender” and “place of residence” that were observed in the Greek and Bulgarian elderly samples suggested that they may be more cultural-independent factors influencing senior adults' attitude towards life.

Summarizing the current study's results we may conclude that the Greek and the Bulgarian senior adults differ in their attitude towards life. The causes for these differences can be found not only in the different economic, political and socio-cultural contexts they lived and currently live, but also in cultural differences in response to COVID-19 pandemic, since the study was conducted in this period.

The Covid-19 pandemic led to pronounced negative economic, health and social impacts worldwide (Shang et al., 2021) and totally changed people's daily life. Without a doubt, the elderly people were at the biggest risk of the negative effects of COVID-19 pandemic due to both medical and social reasons (Javed et al., 2020). Moreover, empirical evidence for cultural differences in the interpretation of the suffering caused by the outbreak of that pandemic and the experienced affect in relation to all negative consequences from this event, has been reported (Ji et al., 2021).

Comparing Greece and Bulgaria, it is important to emphasize that there were differences in the policies of the Greek and Bulgarian states in dealing with the COVID-19 pandemic – the stringency and duration of lockdown measures were higher in Greece than in Bulgaria. In addition, the consequences of the Covid-19 pandemic were much more severe for the health and life of Bulgarian citizens - in winter 2020-2021, Bulgaria registered a record number of people infected with the coronavirus, and in a period the country ranked first in the world in terms of mortality per 1 million of the population. (Karasimeonov, 2020:2). All the aforementioned facts may have had differential effects on the levels of psychological distress, psychological well-being and dispositional optimism of the elderly population in these two countries with in turn to exert modulating effects on their attitude towards life.

The present study has some limitations, the main of which is the non-matched size of of the groups of the Greek and Bulgarian samples formed by demographic criteria, which may affect the statistical power of the comparative analyses. Another limitation is the existence of many other factors, including demographic, that could affect the elderly people's attitude towards life, but were not studied, such as health status, income, religiosity, etc.

Regardless of the mentioned limitations and difficulties in conducting cross-cultural research, we believe that present study's findings shed light on important problems for our modern society

and can find application in the development of social and healthcare programs aimed at improving the quality of life of the elderly especially in Greece and Bulgaria. Moreover, our findings could be useful in a more global aspect, because the rapidly globalizing modern world increasingly requires us to consider and take into account the culture-related peculiarities and characteristics of people and events when we try to study them.

The pattern of our results clearly show that health systems in all countries need to engage in effective activities to improve the mental health of their senior citizens, which in turn will make their attitude towards life more positive.

CONCLUSIONS

Based on the statistical analysis of the research empirical data, we went to the following general conclusions:

1. Greek senior adults have more positive attitude towards life in comparison to Bulgarian senior adults.
2. Greek and Bulgarian senior adults significantly differed in the levels of psychological distress, with the Bulgarian senior adults exhibiting higher level of psychological distress in comparison to the Greek senior adults.
3. Greek senior adults showed a significantly higher level of dispositional optimism and higher purpose in life in comparison to the Bulgarian senior adults.
4. Greek and Bulgarian senior adults do not differ in the levels of psychological well-being and satisfaction with life.
5. There are significant interaction effects between culture, living conditions and residence on the levels of psychological distress, with the Greek elderly living alone in a rural area having the highest level of psychological distress, and the Greek elderly who lived in a rural area with relatives having the lowest level of psychological distress.
6. There are significant interaction effects between culture, gender, education and living conditions on the level of psychological well-being, with the the Bulgarian senior women living with relatives and

Bulgarian senior adults with higher education living with relatives demonstrating the highest level of psychological well-being, and in contrast, the Greek senior women living alone and Greek senior adults without higher education who lived alone demonstrating the lowest level of psychological well-being.

7. There are significant interaction effects between culture, gender, education and living conditions on the level of dispositional optimism, with the Greek elderly women living with their relatives, especially those with primary education, displaying the highest level of optimism, and the Bulgarian elderly men living alone, especially those with secondary or higher education, as well as the Greek elderly women with higher education who lived alone displaying the lowest level of optimism.

8. There are significant interaction effects between culture, gender and education, and between culture, education and living conditions on the purpose in life, with the Greek elderly men with higher education and those living with a partner displaying the highest purpose in life, and the Bulgarian elderly men with secondary education and the Greek elderly men living alone displaying the lowest purpose in life.

9. There are significant interaction effects between culture, gender, education, living conditions and place of residence on the levels of life satisfaction, with the Greek senior adults with higher education and living with a partner and relatives or in a rural area, and the Greek elderly women with higher education or those living with a partner and relatives displaying the highest levels of life satisfaction. In contrast, the Bulgarian elderly with primary education living in an urban area, the Bulgarian elderly men with secondary education, the Greek elderly with higher education living alone or with primary education living in an urban area, and the Greek elderly women living alone, displaying the lowest levels of life satisfaction.

10. There is a negative correlation between psychological distress and psychological well-being (moderate in strength for the Greek

elderly sample and weak for the Bulgarian elderly sample) and a moderate positive relationship between purpose in life and life satisfaction in both the Greek and Bulgarian samples.

11. A weak positive relationship between dispositional optimism and life satisfaction exists in the Greek elderly sample, but not in the Bulgarian elderly sample.

12. The Greek elderly men and women significantly differ in the level of psychological distress, with the elderly women being higher distressed in comparison to the elderly men.

13. There are no gender-related differences in psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction among the Greek elderly people.

14. The early elderly Greeks display higher psychological distress in comparison to the late elderly Greeks.

15. There are no age-related differences (early vs. late elderly) in psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction among the Greek elderly people.

16. The Greek senior adults with higher education demonstrate the highest level of optimism and life satisfaction and those with primary education demonstrated the lowest level of optimism and life satisfaction.

17. Educational level is a factor without significant effect on the Greek senior adults' perceptions of purpose in life, psychological distress and psychological well-being.

18. Place of residence is a factor without significant influence on the Greek senior adults' perceptions of psychological distress, psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction.

19. Greek senior adults who live alone demonstrate the lowest level of dispositional optimism and life satisfaction in comparison to those who lived with a partner, relatives or both.

20. Living conditions (with a partner, relatives, both or alone) are not a factor that initiates significant individual differences in

psychological distress, psychological well-being and purpose in life among the Greek elderly people.

21. The Bulgarian elderly men and women significantly differ in the level of psychological distress, with the elderly women being higher distressed in comparison to the elderly men.

22. There are no gender-related differences in psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction among the Bulgarian elderly people.

23. The early elderly Bulgarians display dispositional optimism and higher purpose in life in comparison to the late elderly Bulgarians.

24. There are no age-related differences (early vs. late elderly) in psychological well-being, psychological distress and life satisfaction in the Bulgarian elderly people.

25. The Bulgarian senior adults with higher education demonstrate the highest level of psychological well-being and those with secondary education demonstrated the lowest level of psychological level of well-being.

26. Educational level is a factor without significant effect on the Bulgarian senior adults' perceptions of psychological distress, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction.

27. Place of residence is a factor without significant influence on the Bulgarian senior adults' perceptions of psychological distress, psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction.

28. "Living conditions" emerge as the most powerful factor initiating individual differences in the Bulgarian senior adults regarding their attitude towards life. This factor has significant effect on all studied variables except purpose in life, with the group of the Bulgarian elderly individuals living alone demonstrating the highest level of psychological distress and the lowest levels of psychological well-being, optimism and life satisfaction in comparison to those who lived with a partner, relatives or both.

CONTRIBUTIONS

1. A literature review of the current theoretical concepts and the results of empirical studies on aging, old age and the attitude to life of the elderly as reflected in the levels of psychological well-being and psychological distress, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction, was made.
2. No previous research to the best of our knowledge has investigated in comparative plan the attitude towards life of the Greek and Bulgarian elderly people.
3. The present study aimed to ascertain the importance of culture in the formation of the senior adults' attitude to life. Therefore its findings would contribute to to enriching our knowledge of the power of culture to initiate individual differences in psychological well-being and distress, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction, separately and in interaction with the demographic factors: gender, age, living conditions, place of residence.
4. This study extended the research related to psychology of the senior adults in Greece and Bulgaria.
5. New evidence that Greek senior adults have more positive attitude towards life compared to Bulgarian senior adults, was found.
6. New empirical evidence that Greek senior adults display lower psychological distress and higher dispositional optimism and purpose in life compared to the Bulgarian senior adults, was found.
7. New empirical evidence that the Greek and Bulgarian senior adults do not differ in the level of psychological well-being and life satisfaction, was found.
8. New empirical evidence that in both the Greek and Bulgarian senior adults, the factor “gender” has a significant effect on psychological distress, with women displaying higher psychological distress, but no effect on psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction, was found.
9. New empirical evidence that in both the Greek and Bulgarian senior adults, the factor “place of residence” has no significant effect

on psychological distress, psychological well-being, purpose in life, dispositional optimism and life satisfaction, was found.

10. New empirical evidence for culture-related differences in the effect of the factor “age” was found. In the Greek senior adults, age influences psychological distress, with the Greeks in early old age displaying higher psychological distress in comparison to the Greeks in late old age. In the Bulgarian senior adults, age influences purpose in life and dispositional optimism, with the Bulgarians in early old age displaying higher purpose in life and higher dispositional optimism in comparison to the Bulgarians in late old age.

11. New empirical evidence for culture-related difference in the effect of the factor “education” was found. In the Greek senior adults, education influences the level of dispositional optimism and life satisfaction, with the Greek elderly with higher education displaying higher dispositional optimism and life satisfaction in comparison to the Greek elderly with primary or secondary education. In the Bulgarian senior adults, education influences psychological well-being, with the Bulgarian elderly with higher education displaying higher psychological well-being in comparison to the Bulgarian elderly with primary or secondary education.

12. New empirical evidence for culture-related difference in the effect of the factor “living conditions” was found. In the Greek senior adults, living conditions influence dispositional optimism and life satisfaction, with the Greek elderly who live alone displaying lower dispositional optimism and life satisfaction. In the Bulgarian senior adults, living conditions influence psychological distress, psychological well-being, dispositional optimism and life satisfaction, with the Bulgarian elderly who live alone displaying higher level of psychological distress and lower levels of psychological well-being, dispositional optimism and life satisfaction.

PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THE PhD DISSERTATION:

5. Gkadziora, K. D. (2020). Subjective well-being of the elderly in Greece. *Yearbook of Psychology*, Vol.11(2), 112-117. Online ISSN 2683-0426
6. Gkadziora, K. D. (2022). Determinants of life purpose and life satisfaction of elderly people in Greece. In T. V. Petkova & V. S. Chukov (Eds.), *8th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 191-198). Belgrade: Center for Open Access in Science. <https://doi.org/10.32591/coas.e-conf.08.17191g>
7. Gkatziora, K. & Asenova, I. (2022). A comparative study of Greek and Bulgarian older adults' perceptions of their own psychological well-being and distress one year after the beginning of the Covid-19 pandemic. In T. V. Petkova & V. S. Chukov (Eds.), *8th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 161-166). Belgrade: Center for Open Access in Science. <https://doi.org/10.32591/coas.e-conf.08.13161g>
8. Gkadziora, K. D. (2020). Dispositional optimism in Greek and Bulgarian senior adults: A comparative cross-cultural study. *Yearbook of Psychology*, (in print)